

THE JOURNAL

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૭૦૫ શ્રાવણ

પુસ્તકનું નામ યુદ્ધરૂપ

વિષય ૪ - ૨૧

વિદ્ય.વિગ્યાન હિન્દી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી—

—પ્રોફેસર જગદીશચંદ્ર બોસ.

1921/12 2010/5 2010/12
2010/12 2010/12 2010/12
2010/12 2010/12 2010/12
2010/12 2010/12 2010/12

ઓગષ્ટ

૧૯૧૮

પૂરપૂર.

દ્વિતીય

પુષ્પ

દ્વિતીય)

ઓગષ્ટ-૧૯૧૮

(પુષ્પ.

વહાલા માટે !

રાગ સોરઠની સાખી.

સમુદ્રને ! શાંત તરંગો તુજ તણા, જળનિધી તો આવે;
સંદેશો શો પ્રાણનો, લખીત કંઈ લાવે.
કોયલને ! કોયલડી ટહુકે ધણું, વાતલડી કહું આવ;
જા ઉડી મુજ પ્રિય ભણી, ગાન મધુર સુણાવ
વાદળીને ! વિયોગથી જળતા હશે, મમ વહાલા નિરધાર;
જા જઈને તું વાદળી, કર સીંચન શીત ધાર.
પ્રભુને ! વલ્લભ વહાલ કરી અતિ, સુરક્ષિત પ્રિય રાખ.
મુખ વૃદ્ધિ કરજે તુંહી, વિનવણી મમ દાખ.

“ વસન્ત વિહારી ”

કચ્છ-મુંદ્રાવાલા.

ફુલડાં !

કામળ ખીલેલી પાંખડી રૂડાં તર પર ઝુલતાં,
 કે રૂપથી કે ગન્ધથી, આ જગતને શ્રંગતા;
 એરી હવા સંસારની, ના લાગતી તમને જરા,
 એટ છે તમ જીવન કે, આદર પ્રભુનો પામતાં,
 જીવન તમારું અલ્પ પણ, ઉપકાર બહુ કરતાં તમે;
 તેમાં નહીં વળી બિન્નતા, સમ દષ્ટિ રાખો સહુ પર.
 જીવન અમારું દીર્ઘ છે, પણ નહીં નહીં રે તમ સમું
 સ્વાર્થમાં જન હૃદયને આ જગત આપું ઝુંકતું.
 મમ પ્યારી હોયે સૂચતી ને, હું હઉં કે વાંચતો,
 મીઠી સુગન્ધી તમ તણી હું પ્રેમથી ત્યાં પામતો;
 મહારી ગ્રીવાને અર્પવા પ્યારી ગૂંથે કદી હારજો,
 “ ના વીંધ કામળ પુષ્પ એ” કહીને સદા હું વારતો.
 સંસારનાં સૌ માનવી કંઈ કાર્યનો બદલો ચહે,
 દુઃખ વેઠીને સુખ આપતાં, ના ઈચ્છતાં બદલો તમે;
 કાઠ છુંદતું કાઠ વીંધતું, ના શોક તેનો તમ દિલે.
 કો’ ગન્ધ લાઘ પંપાળતું, ના હર્ષ તેનો તમ દિલે.
 મમ પ્યારીને ને જગતને, તમને તજી કદી જાઉં તો,
 તમ જીવનનો ઉદ્દેશ તે, મમ પ્યારીને શીખવાડજો;
 જેવાં તમે છો ફુલડાં તેવીજ મમ જીવન સખી,
 કે પ્રેમથી કે રેમથી, ખુશ રાખજો તેને વળી.

“આરામ ગૃહ,
 અલ્પા. (સુરત)

} અંબેલાલ સવરામભાઈ દેસાઈ-

કુદરતની ભેદી લીલા !

(ભૈરવી-કોઈ રખકી મરજી કયા જાને ? એલય.)

ઓ દીનખંધુ ! દીનવત્સલ ! તું, આ, શા શા હાઠ જમાવે છે,
 મુકુન્દ ! મદારી ! માધવ ! તું અહિં કંઈ કંઈ રંગ જમાવે છે !!
 જીવ વાનર સેના સૃષ્ટિમાં, કેદી થઇ ત્હારી શક્તિમાં
 ખડી માયાની અનુરક્તિમાં, પડી વિષય વિષ ભક્તિમાં !
 કંઈ દાવ પેચની યુક્તિમાં, કંઈ ઉધી સીધી ઉક્તિમાં,
 કોઇ લીન બનીને ભક્તિમાં, મન ધરતા અવિચળ મુક્તિમાં !
 દોરી ખેંચીને માયાની, એ સહુને નાચ નચાવે છે !—મુકુન્દ !
 કોઇ છેલા મેલા ફેલા છે ! કોઇ ફકકડ ફંદ ભરેલા છે !
 કોઇ મમતા માંહિ મરેલા છે ! આંખ્યાં વચનો વિસરેલા છે !
 સહુ એક માંટીના થેલા છે. જલ કણતુજ ઝરણુ ઝરેલા છે,
 ઘટ ઘટમાં ઘાટ ઘડ્યા એકે, તે કેમ જૂદા દર્શાવે છે !—મુકુન્દ !
 લીલા જોતો આ કુદરતની, ખોલીને આંખો અંતરની !
 વારિ ! વારિ ! બલિહારી છે ! બાજીગર ! જાદુ મંતરની !
 કારી સુરનર કે મુનીવરની, ચાલે નહિં કંઈ કારિગરની !
 પ્રિય નટખટ નટવર ! નાગરની, શી ખુબી વર્ણુ ધરણી ધરની !
 આ રંક ‘વસન્ત’ ઉભો દારે, તુજ સૃષ્ટિ ચક્ર તપાસે છે !
 આંટી ધુંટીમાં અકળાતો, શ્રીચરણે શિષ્ય નમાવે છે !—મુકુન્દ !

ગરીબી છે પ્રભુ પ્યારી

ગરીબી તે અમલદારી અમલદારી ગરીબી છે,
 અમલદારી અમલદારી ગરીબી છે પ્રભુ પ્યારી;
 બગીચા બંગલોઓમાં પ્રભુતા છે પરવારી,
 અતિથિના જવા વારી ગરીબી છે પ્રભુ પ્યારી;
 ગરીબો ઝુંપડોઓમાં પ્રભુ નામ જાપ પરવારી,
 પ્રભુના પ્રેમમાં ભારી ગરીબી છે પ્રભુ પ્યારી.
 અમીરીની અમીરીમાં દરવેલી અધીરી છે,
 પુજનો દાદ ખાલી છે ગરીબો છે પ્રભુ પ્યારી;
 રોકળી કાચ પ્યાલામાં ભરી નૈવેદ્ય ધરવામાં,
 સ્નનગ્યો શોખ ફેશનનો ગરીબી છે પ્રભુ પ્યારી;
 ભલે લુપ્તી અને ન્હાની ગરીબોની પુજ ભાવી,
 ભલે ત્રાંખા તણાં પાત્રો ગરીબી છે પ્રભુ પ્યારી
 ભલે પુષ્પો તણી માળા ભલે ના મોતી પરવાળા,
 હૃદય પ્રેમાળ ખીચારાં ગરીબી છે પ્રભુ પ્યારી,
 ભલે લક્ષ્મી અને ફેશન મુખારક હો ! અમીરીનાં,
 અમલદારી ગરીબી પણ ગરીબી છે પ્રભુ પ્યારી.

હરિમંદીર
 ખીઝ }

હરિરામ.

એટલું ખોલી તે સંન્યાસી ક્ષણાર્ધાંત અંતરધ્યાન થયા અને તત્કાળ યુવક પણ જાગૃત થયો. આ. સ્વપ્નથી તેનાં દુઃખન્યાપી હિંમ પર ઉત્તમ પ્રકાશ પડ્યો. અજ્ઞાન તીમીરમાં ભટકનાર તેનું મન ગાંધારી પ્રકાશમાં આવવાથી તેનું દુઃખ નાશ પામ્યું. સંસારમાંથી તેનું મન પરાવૃત્ત થઇ તે વિરક્ત થયો. તત્કાળ તે પોતાની બાર્યાના દેહને અગ્નિસંસ્કાર કરીને પાછો ઘેર આવ્યો. અને સંન્યાસીનો ઉપદેશ અમલમાં મુકવા માટે સાધુ વેષ ધારણ કરી ગૃહત્યાગ કર્યો.

(૩)

સ્વપ્નમાં ઉપદેશ કરનાર સાધુની ભેટ લઇ તેનાં જ્ઞાનાશ્રયણ અજ્ઞાનનું પાન કરી રહેલું એવો તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. અને તેને માટે તેણે સંસારનો અને તેની સાથે ગૃહનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો.

ઉદર પોષણ પૂરતી બિદ્યા માગવી અને સદ્ગુરૂની શોધ કરવી એવો ક્રમ આદરી યુવક તે ઉદ્યમે લાગ્યો હતો. અનેક તીર્થ ક્ષેત્રોમાં તેણે તે સંન્યાસીની સદ્ગુરૂની શોધ કરી પરંતુ તેને કોઈ પણ ઠેકાણે તેની ભેટ થઇ નહીં. આખરે ફરતો ફરતો તે બ્રહ્મપુર નામના નિર્ધર રમ્ય એવા આવી પહોંચ્યો. આ ગામમાં પૂર્વ પર્વત પર્વત પર એક બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાન, યોગીએ પોતાનું નિવાસ સ્થાન કરેલું

હતું, એવી તેને ખાતમી મળતાંજ તે અત્યુત્સુકતાથી તેનાં દર્શન કરી તેને પ્રસન્ન કરવા ત્યાં ગયો.

શુદ્ધ ત્રયોદશીનો ચન્દ્રમાં આકાશમાં વિરાજમાન થયેલો હતો. પુષ્કરણીમાં ચન્દ્રનાં શતશઃ પ્રતિ બિમ્બ દગ્ગોચર થતાં હતાં. કુમુદ, કલ્હાર અને બીજાં અનેક પ્રકૃલ્લિત મનોહર રક્ત પ્રદાના યોગથી તે પુષ્કરણી સુશોભિત અને રમણીય દેખાતી હતી. તે વખતનો તેનો દેખાવ અતિ મનોહર નયાના-લ્હાદકારી અતુલનીય હતો. મનોહર ક્ષેત્ર અને તેના ઉપર દૈદીપ્યમાન એવા ચંદ્રની શીતલ જ્યોત્સનાની મનોહર છાયા એવું એ એકત્ર થયેલું મનોહર સૃષ્ટિસૌંદર્ય તે યુવકની નજરે પડતાંજ તેને અસાનંદ થયો. જ્યાં જુએ ત્યાં સર્વજ અપૂર્વ, અલૈ કિક એવાંજ ગિરિશીખરો અને એવીજ પુષ્કરણી, આજ સુધી કદાપિ તેણે જોઈજ નહોતી. અસ્તુ.

એ ગિરિશીખર પર એક પર્ણકુટીમાં એક વૃદ્ધ અને તેજઃપુંજ એવા યોગી ધ્યાનસ્થ થઈ બેઠા હતા. યુવકે તે ઠેકાણે જઈ તેનું પવિત્ર દર્શન કર્યું, અને તેને પ્રણામ કરી તે નમ્રપણે બોલ્યો “ભગવાન ! આપના વંદનીય ચર્ણોમાં આ દાસની એક નમ્ર વિરતિ છે” !

ગંભીર મુખ મુદ્રા કરી યોગીએ યુવક તરફ દ્રષ્ટિ કરી કહ્યું: “પુત્ર: તુ ક્ષેણુ છે? અને આવે વખતે મારી પાસે તું કયો હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે આવ્યો છે?”

યુવકે પોતાની સર્વ હકીકત નિવેદન કરી છેવટે તે બોલ્યો, “હું સસારથી વિરક્ત થયેલો હોવાથી મને બ્રહ્મજ્ઞાનનો અલભ્ય લાભ આપશું એવા હેતુથી હું આપના ચર્ણ પાસે આવ્યો છું. એ જ્ઞાનનો

લાલ આપના અનુગ્રહથીજ થનારી છે એવી માર દ્રઢ ખાત્રી છે. લગવન! હાસ પર કૃપા કરી આપતા સત્સમાગમનો લાલ આપો.”

ફરી એકવાર યુવકનું સુદૃઢ અવલોકન કરી યોગી બોલ્યા:—
“બેટા ! તારી ઇચ્છા અત્યુત્તમ છે. પરંતુ તું જે મેળવવાને ઇચ્છ કરે છે તે પ્રાપ્તિ જ્ઞાન સાધ્ય થવું મહામુશ્કેલ છે! એટલા માટે....”

“લગવાન! તે સાધ્ય કરવા માટે જોઈએ તે કરવા હું તૈયાર છું! કૃપા કરી આપ મને તે માર્ગ બતાવો.”

કિંચિત્ હાસ્ય કરી યોગી બોલ્યા. “તારી ઇચ્છા એવી છે તો હરકત નહીં. ઠીક છે. તે માર્ગ હું તને બતાવીશ પણ તું તે પહેલાં એવું કર કે આ ગિરિની નીચે બે સંલગ્ન થયેલાં તાડ વૃક્ષ છે તે વૃક્ષનાં થડ પાસે અત્યારેજ જઈને બેસ. થોડીવાર પછી હું તે ઠેકાણે આવીશ. હું આવું લાંસુધી તું લાંથી કાઢપણુ ઠેકાણે જઈશ નહીં !”

“ ઠીક,” એવું કહી યુવક લાંથી જઈ તે વૃક્ષનાં થડ આગળ જઈ બેઠો.

યુવકને ત્યાં ગયાને બે કલાક થઈ ગયા પણ યોગીનો પતો ન હોતો. આખા દિવસના શ્રમથી તે તદ્દન થાકી ગયેલો હોવાથી અને શરીર અને મનને આનંદ આપનાર લાંના શીતળ સુગંધિત વાયુની સ્થેરીઓથી તેને કમરે નિદ્રા આવી તે કંઈ તેનાથી સમજી શકાયું નહીં. થોડા વખત પછી તે જાગૃત થયો એમ તેને લાગ્યું. તેણે ચાર તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવી જોયું તો રાત્રી ઘણી ગમ્મ છે, અને ચંદ્રનાં શીતળ કિરણોમાં સૂર્યનાં પ્રગટ કિરણો દિવ્ય હાસ્ય કરી રહ્યાં છે એવું નિદ્રા અને સુસ્તીથી જડ થયેલી દષ્ટિએ તેણે તે મનોહર સૃષ્ટિ સૌન્દર્યનું

આપ્તોક્ત કયું. અથાપિ યોગી મહારાજ કેમ આવ્યા નહીં એવો
 વિચાર કરતો તે ઉઠીને બેઠો થયો. એટલામાં અકસ્માત નિસ્તબ્ધ
 જ્ઞાન્તાનો ભંગ કરનાર મધુર સંગીતરવ તેના કાને સંભળાવા લાગ્યો.
 થોડો વખત ગયો ન ગયો એટલે તો તે સંગીત ધ્વનિ તદ્દન નજીક
 સંભળાય છે એમ તેને લાગ્યું. તેણે આસપાસ નિરીક્ષણ કર્યું પણ
 તે સંગીત ધ્વનિ ક્યાંથી આવે છે તે કલ્પના તેનાથી થઈ શકી નહીં.
 યોગીઓની સમાધિ સુદ્ધાં ભંગ કરનાર એવો તે મધુર સંગીતરવ
 શ્રવણ યતાંજ તે તેમાં તક્ષીન થઈ ગયો !-તે મુગ્ધ થયો !-અને થોડો
 વખત ગયો એટલામાં એક અત્યંત લાવણ્યવતી નવયૌવન સંપન્ન
 રમણી પોતાની કેટલીએક સર્વાંગ સુંદર સખીઓ સહ
 ગજગતિથી વનવિહાર કરતી મધુર ગીત ગાતી
 માતી મરા તરફ આવે છે એવું તેને લાગ્યું. તેના સંગીત
 ધ્વનિથી મુગ્ધ થયેલો યુવક તેનું અલૌકિક સૌંદર્ય જોઈ અતુલનીય
 મોહિત થયો ! તેની કલ્પિત સૌંદર્ય પ્રભાથી તેનાં નેત્રો અંજાઈ ગયાં.
 તે રમણીના મુખમાંથી નીકળતા મધુર સંગીત ધ્વનિમાં તેની સખીઓ
 પોતાનો મુંજુલ સ્વર વિલીન કરતી હતી. અને તેમના સુકોમળ
 ચર્ચના નૃપુરના અવાજ તાલનું કામ કરતો હતો. તે લાવણ્યવતી
 રમણી મધ્ય બાજે અને બંને બાજુએ તેની સખીઓ, એવા ઠાઠથી
 તે આવતી હતી. તેણે ધારણ કરેલાં રતનાલંકાર અતે બહુમૂલ્ય
 પરિધાન કરેલાં વસ્ત્રો જ્યોત્સનાના ધવલ પ્રકાશમાં અપૂર્વ પ્રકાશથી
 અમકતાં હતાં. તે સુંદર એવો મધુર આલાપ કરતી હતી કે
 તેનો નજીકની ગિરિકંદ્રામાં પ્રતિધ્વનિ થતો હતો. આ
 પ્રકાર શું છે ? હાલ હું ક્યાં છું ? આ લલના સમૂહ કોણ ? ક્યાંથી
 આવ્યો ! આ અમરાપતીનું નંદનવન કે ગાંધર્વ નગરી. પુરાણ વર્ણ

મેઘી આ રૂપસમ્પન્ન યુવતિ રંભા, ઉર્વશી, કે તિલોત્તમા તો નહીં ? એવા પ્રકારના વિવિધ કલ્પના તરંગે તે યુવકના મનમાં આવે છે, એટલામાં તો તે લલના સમૂહ અકસ્માત તેની આગળ આવીને ઉભો રહ્યો. વિસ્મીત દ્રષ્ટિથી તે તે રમણી તરફ જોતો હતો, એટલામાં તો તે લાવણ્યવતી રમણીએ તેને અધિકારદર્શક સ્વરે કહ્યું. — “ તું કોણ છે ? અને આવે વખતે આ ઠેકાણે બેસીને તું શું કરે છે ? ”

યુવકે કહ્યું “ કાંઈ નહીં; હું તો એક સાધુ છું ? અહીં હું યોગી મહાત્માની મુલ લેવ બેઠો છું, ” યુવકના મુખમાંથી “ સાધુ છું ” એ નામ સાલગતાંજ તે લલના સમૂહ તેને જોવા લાગ્યો અને અદૃહાસ્ય કરવા લાગ્યો. પછી તે લાવણ્યવતી વ્યંજ સ્વરે યુવકને કહેવા લાગી:— “ મહારાજ ! આપના સરખા સાધુઓ અમે આજ સુધીમાં પુષ્કળ જોયા છે ! તેમાં સાધુઓ કરતાં ભેદુઓ વધારે માલુમ પડ્યા છે. આપની એકન્દર સ્થિતિ તપાસનાં આપ પણ તેવા ભેદુજ દેખાઓ છો ! ”

રમણીના મુખથી આશ્ચર્યદો બહાર પડતાંજ સર્વ અન્ય સાહેબોઓ ખડખડ હસવા લાગી.

યુવકે મોટી વિપત્તિમાં પડ્યો. આ મંડળી કોણ છે ! એ બાબત તે કંઈપણ તર્ક કરી શક્યો નહીં. એમ કરતાં કરતાં તે યુવતિ સમૂહ તેને વધારે સતાવવા લાગ્યો. હું અહીં શા માટે આવ્યો હમણા, એમ યુવકના મનમાં થયું. હવે શું કરવું ? તે વિચારમાંજ તે હતો એટલામાં તે લાવણ્યવતી પોતાનાં સખીમંડળને ઉદ્દેશીને બોલી:— “ સખીઓ ! હવે તેને આપણી સાથે ! ” રમણીની આજ્ઞાનો વતકાળ અમલ થયો. સખીઓ તેને લાંચી ઉંચકીને ચાલવા લાગી સખી

ઓના હસ્તસ્પર્શથી યુવકનું અંગ રેમાંચિત થયું. તે મધુર સ્પર્શ—
 તે સુંદર સુંદરીઓના સુકુમાર હસ્તનો સ્પર્શ હૃદયેશને માટે મને મળે.
 એવી તેના અંતઃકરણમાં ધ્રુવજા હિમ્મત થઈ. આ સખીઓનો સ્પર્શ
 જ્યારે આટલો મોહક છે ત્યારે તેની બાધ સાહેબનો—તે સર્વોગ
 સુંદર સુંદરીનો—સ્પર્શ કેટલો આનંદદાયક હશે? આ વિચાર યુવકના
 મનમાં આવતાંજ રમણીએ મૃદુ હાસ્ય કરી કહ્યું:—“મહારાજ! ચાલો,
 મોહું થાય છે. તમારા સરખા ગૃહસ્થ અમને અત્યંત પ્રિય હોવાથી
 તેની સેવા કરવામાં અમે કૃતકૃત્ય થયેલાં છીએ. અમે
 તમારી સેવા કરનાર છીએ.”—રમણીના આ બોલવાનો અર્થ યુવક
 બીલકુલ સમજ્યો નહીં. તેનાં હાસ્ય અને પ્રેમે તેની સ્થિતિ માત્ર
 એક મંત્ર મૂઠ નાગ પમાણે થઈ. તે તેઓની પાછળ પાછળ
 ચાલવા લાગ્યો. થોડા વખતમાં તે યુવક સહ સર્વ લલનાઓ એક
 એકસ જગ્યાએ આવી પહોંચ્યાં. તે ઠેકાણે એક સુંદર નૃપ રથ
 સજ્જ હતો. તેમાં તે લાવણ્યવતી રમણી મુખ્ય સ્થાને બેઠી અને
 પોતાની નજીકજ યુવકને બેસાડ્યો. અને તેની બીજી સખીઓ આબુ
 બાબુ બેસી ગઈ અને તે પૈકી જે જણી સારથીનું કામ કરવા લાગી.
 અલ્પ સમયમાં રથ ચાલવા લાગ્યો તે રમણી યુવકની તફત નજીકજ
 તેને સ્પર્શ કરીને—બેઠેલી હતી. અને તેથી યુવકનું સર્વોગ રેમાંચિત
 થતું હતું. રમણીએ પૂર્વવત્ સંગીતનો આરંભ કર્યો તે મધુર
 સંગીત ધ્વનિ નૃપનો શ્રુતિમનોહર રવ નેત્ર કટાક્ષથી અમકતી વિદ્યુતપ્રભા
 અને વારંવાર થનારો અંગ સ્પર્શ એ સર્વથી યુવકનું હૃદય અત્યંત
 વિવ્હલ થતું હતું. દિવ્ય લોકમાં એક પ્રકારનું અલભ્ય સુખ હું બોગવું છું
 એમ તેને લાગ્યું.

હું નિષ્કાંચન સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરેલો સાધુ મને લઈ જઈને આ મંડળી શું કરશે ? આ વિષયનો યુવક પોતાના મન સાથે વિચાર કરે છે એટલામાં અકસ્માત તે રથ ઉભો રહ્યો. લાંથી થોડે અંતરે એક લબ્ધ અને સુંદર મંદિર દેખાતું હતું, અને મંદિર તરફ જ યુવકની દ્રષ્ટિ લાગી રહી હતી. રથ ઉભો રહેતાં જ સર્વ મંડળ લાં ઉતર્યું, અને તે મંદિરમાં જવાને ઉત્તુકત થયું. યુવકે આસપાસ દ્રષ્ટિ ફેરવી ‘મારે કામ બીજું જગ્યાએ જવું’ એવો ઠરાવ કરી તે અન્ય દિશા તરફ જવા લાગ્યો. તેવામાં તે લાવણ્યવતી તેના હાથ પકડી બોલી “ આપ ક્યાં જાઓ છો ? ” યુવકે કહ્યું “ હું વૈરાગી તમારા રાજમંદિરમાં આવીને શું કરું ? હું ભિક્ષા માગી...”

“ વાહ ! વાહ ! વૈરાગી પુરૂષને રાજમંદિર શું અને અરણ્યમાંની પર્ણકૂટી શું ? તેને તો બન્ને સરખાં જ છે. એમ બને જ નહીં. આપને તો અમારી સાથે આવવું જ પડશે નહીં તો અમને સર્વને તમારી સાથે લઈ જવાં પડશે. કારણ કે અમે તમારી સેવાનાં ભૂખ્યાં છીએ.

એવું કહી તે યુવક સાથે હાસ્યવિનોદ કરવા લાગી. એટલું જ નહીં પણ તેના તરફ એક કટાક્ષમય દ્રષ્ટિ ફેંકી પોતાના સુકેમળ ગળ સુંદર જેવા હસ્ત તેના સ્કંધે વીંટાળ્યા. યુવકની સ્થિતિની કદવના પ્રિય વાંચક તું જ કરીલે ! તે બાનરહિત થયો. અને એકપણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય તે રમણીની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

તત્કાળ યુવક સહ તે રમણી મંડળ રાજમંદિરમાં આવી પહોંચ્યું. દીપક પ્રકાશથી પ્રકાશિત થયેલાં મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં જ યુવક દિગ્ભ્રમ થઈ ગયો. એ સુંદર મહેલમાં આવતાં જ સુંદર વસ્ત્રાભૂષણથી સજ્જિત થયેલી દાસીઓ તેની સેવામાં આવી તેને સ્નાન ગૃહમાં લઈ જઈ સુગંધી

તેલ ધ્યાનથી તેના શરીરનું મર્દન કર્યું. અને સુગંધિ ઉષ્ણાદ્યથી તેને સ્નાન કરાવ્યું. પછી તેનો સાધુ વેશ ઉતારાવી બહુ વિધ બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ કરી એક સુંદર મહેલમાં લઇ જવામાં આવ્યો. સ્નાનાગારમાંથી સુંદર મહેલમાં જતાં યુવકે અનેક મહેલો જોયા તે પ્રત્યેક મહેલ જોતાં યુવકને આનંદ અને વિસ્મયતા લાગતાં હતાં. તે મહેલ પૈકી એક મહેલમાં તેની નજર જતાંજ તેને અત્યંત આશ્ચર્ય લાગ્યું. તે મહેલમાં યુવકના પૂર્વના વેશ સરખાં કેટલાંએ લગવા વસ્ત્ર ખૂંટીઓ પર મુકેલાં તેને જોયાં અસ્તુ.

થોડા વખતમાં તે દાસીઓએ તેને તેજ મહેલમાં લાવી મુક્યો. તે મહેલનું નિરીક્ષણ કરતાં યુવકના મનની જે સ્થિતિ થઈ તે કળા શકાય તેવી નહોતી ! આ મહેલ સરખો શ્રંગારેલો મહેલ આજ પર્થત તેના જોવામાં આવેલોજ નહોતો. આ મહેલમાના એક ઓરડામાં એક સુંદર સિંહાસન ગોઠવેલું હતું. તે ભરગમ્મી કિનખાખથી બનેલું અને અનેક કળા કૌશલ્યથી શ્રંગારેલું હતું. અને તેનાપર અમૂલ્ય રત્નો જડી લેવામાં આવ્યાં હતાં. મહેલમાં ઉત્તમ પ્રકારની શેશની કરવામાં આવી હતી. અને જ્યાં ત્યાં મુકેલી સુવર્ણની અત્તર દાનીઓમાંનું અત્તર ઉત્તમ સુગંધ ફેલાવી રહ્યું હતું. ઉપર નિદિષ્ટ સિંહાસન પર એક અનુપમ રૂપવતી રમણી અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત થઇ આરૂઢ થએલી હતી. તેના તરફ યુવકની નજર જતાંજ તેના અદ્વિતીય રૂપથી-સ્વર્ગીય સૌંદર્યથી તેની સ્થિતિ એકાદ વિષય વિવ્હલ પુરૂષ જેવી થઇ, પ્રથમ તો તે રમણીને ઓળખી શક્યો નહીં જે લાવણ્યવતી રમણીએ તેને મુગ્ધ બનાવ્યો હતો અને જે યુવકને મહેલમાં લાવી હતી તેજ આ રમણી હતી, પરંતુ તેણે પૂર્વનો વેશ બદલી ઉત્તમ

પોષાક પહેરવેા હોવાથી અને નાના વિધ સુંદર રત્નાલંકાર ધારણ કરેલાં હોવાથી અને પ્રથમ કરતાં અત્યારનું તેનું સૌંદર્ય અદ્વિતીય દીખાતું હોવાથી યુવક તેને ઝાળખી શક્યો નહીં.

યુવકને જોતાંજ તે રમણી તુરતજ સિંહાસન પરથી ઉઠી અને મૃદુ હાસ્ય કરી તેનો હસ્ત પકડી તેજ સિંહાસન પર બેસાડ્યો; અને પોતે પણ તેની નજીકજ બેઠા. તુરતજ બેઠાસીએ નાના વિધ ખાદ્ય પદાર્થ લેલી બે સુવર્ણ થાળ તેમની આગળ લાવી મુકી. એટલે રમણીએ યુવકને આરોગવા માટે વિનંતિ કરી અને પોતે પણ તેની સાથે આહાર કરવા લાગી. આ મંદિરમાં પગ મુક્યા પછી યુવક કેટલું પણ વાતની આનાકાની કરી નહોતી. તે રમણી, અગર તે મંડળીમાંની કોઇપણ યુવતિ તેને જે જે કરવાનું કહે તેમાં કોઇપણ જાતનો વાંધો ન લેતાં તે કરતો હતો, અને તે તેને પ્રિય લાગતું હતું. તે રમણી સાથે તેણે મોટા આનંદથી આહાર કર્યો. આહાર કર્યા બાદ છેવટે તે રમણીએ બે સુવર્ણ પાત્ર મંદિરાથી લેરેલાં મંગાવ્યાં. તે પૈકી એક યુવકને આપવા લાગી. પરંતુ યુવકે તેના અસ્વીકાર કરવા માત્ર આગ્રહ કર્યો. આજ પર્યંત તેણે મંદિરનો કદી સ્પર્શ શુદ્ધાં લીધો ન હોતો. મંદિરાપાન અત્યંત નિંદ્ર છે એવી તેની સરળ સમજૂતી હતી. તેથી હવે શું કરવું? એ વાતની વિટંબના તેના મનમાં થવા લાગી. એટલામાં તે રમણીના સ્તિગ્ધ પ્રેમ કટાક્ષનો તેના કામવિગ્હન હૃદય પર આધાન થતાંજ તેણે મંદિરનો સ્વીકાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો— તેણે રમણી સાથે મંદિરાપાન કર્યું. ત્યારબાદ તે ટેકાણે કેટલીક રૂપવતી રમણીઓ આવી, અનેક પ્રકારનાં વાજાં સાથે મનોહર નૃત્યગાન કર્યું. તે સંપૂર્ણ થયા બાદ તે લાવણ્યવતી

રમણી ત્યાંથી ઉઠી બહાર ગઈ. એ દાસીઓ યુવકને શયન ગૃહમાં લઈ ગઈ તે શયન મંદિર દેવેન્દ્રના રંગ મહેલથી પણ ઉત્તમ હતું એમાં તો લેશ માત્ર શંકા નહીં ! ત્યાંની વિષયોત્તેજક વસ્તુઓ જોઈ યુવક સ્તંભિત થઈ ગયો. સુસજ્જિત પલંગપર મૃદુ અને સુંદર શેયાપર તેણે શયન કર્યું. એટલે માં તે લાવણ્યવતી રમણી દેવેન્દ્રના વિલાસ મંદિરની રંગા-પ્રત્યક્ષ શૃંગાર રસની પ્રતિમા-મંજુલ નૃપુરરવ કરતી ગજગતિથી ચાલતીતેશ્યા મનદિરમાં આવી યુવકની નજીક બેઠી, અને મધુર સ્વરથી બોલી, “હું આજ આપની પાદ સેવા કરનાર છું” યુવકને પ્રિયજ હતું. તેણે તેની ઇચ્છાને તત્કાળ મોટા આનંદથી અનુમોદન આપ્યું !

પ્રભાત થયું. સૂર્યનારાયણનાં કામળ કોરણોના સ્પર્શથી તે યુવક જાગૃત થયો. તત્કાળ તેણે શય્યાનો ત્યાગ કરી અને પ્રાતઃકૃત્યાદિ જલદીથી સમાપ્ત કરી મંદિર નજીક આવેલા સુંદર ઉપવનનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. કેટલોક વખત પછી તેની નજર સામેના ગિરિશિખરની અવર્ણનીય શોભા અવલોકન કરવા લાગી. એટલામાં ત્યાંના એક દેખાવથી તેની સ્થિતિ ચમત્કારિક થઈ. તે ગિરિશિખર ઉપરથી એક તેજઃપુજ યોગી ધીરે ધીરે ઉતરતા હતા તે તેની દ્રષ્ટિએ પડ્યા. યોગીને જોતાંજ તત્કાળ તેને પૂર્વસ્મૃતિ થઈ આવી અને તેથી તે તદ્દન ગભરાઈ ગયો. તેને કૃત કર્મનો ઘણોજ પશ્ચાત્તપ થયો. તુર્ત તેણે ત્યાંથી મંદિરમાં જઈ વિલાસી વસ્ત્રાલંકારનો ત્યાગ કર્યો અને પૂર્વનો પોતાનો સાધુ વેશ ધારણ કર્યો અને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી ત્યાંથી નીકળી નાઠો. તેને ગિરિશિખરપરથી ઉતરતા યોગી મળ્યા :

(૫)

“ભગવાન !” યુવકે પશ્ચાત્તપી સ્વરે કહ્યું—“હું આપનો મહાન્ અપરાધી છું. દાસને એકવાર ક્ષમા કરો. આપની આજ્ઞા પ્રમાણે મારી વૃત્તિ હતી છતાં મોહવશ થઈને નિયમ આચરણુજ કર્યું છે, આ વેશને મેં કલંક લગાડ્યું છે, બ્રહ્માપદેશ લેવા માટે બ્રહ્મને જાણવા માટે હું આપની પાસે આવ્યો હતો પરંતુ.....”

યોગી ગંભીર સ્વરે વચમાંજ બોલ્યા,

“ તને બ્રહ્મજ્ઞાનનો માર્ગ જડેલોજ છે ! હવે મારે તને એ માર્ગ બતાવવાની આવશ્યકતા નથી પુત્ર ! જેને બ્રહ્મપ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે પહેલાં ત્રિગુણાત્મક એવા પ્રકારનાં જે પ્રબળ માયા, તે માયાનો નિઃશેષ કરી-તેનાથી પોતાની પંચેન્દ્રિ તદ્દન અલિપ્ત રહે એવું કરવું જોઈએ અને પછી બ્રહ્મની શોધ કરવી જોઈએ. માયાનો મોહમાયાનો પાશ મોટો બળવાન છે. “ હું ” “ હું ” કહેનારા મહાન પુરુષો સુદ્ધાં તે તોડી શક્યા નથી. એટલા માટે તેનો મોહ તેનાથી પંચેન્દ્રિ જાગૃત થાય નહીં એવો પ્રથમ બંદોબસ્ત કરવો જોઈ તે બંદોબસ્ત કેવો કરવો. તે વિષે શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ કહ્યું છે કે:-

“ દેવી હ્યેષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ।

મામેવ યે પ્રપદ્યંતે માયામેતાં તરંતિ તે ” ॥

ગીતા. ૭-૧૪

પરમાત્માની આ આજ્ઞા પ્રમાણે એ ત્રિગુણાત્મક માયાથી તરી જવા માટે તેને અનન્ય ભાવે શરણે જવું જોઈએ. ચિત્ત શુદ્ધિ કરી

તેનેજ ઠેકાણે મનનો લય લાવવો જોઈએ. જ્યાં પ્રાપ્તિની ઈચ્છા કરી બળવાન માયાનું દમન ન કરતાં જે પ્રયત્ન કરે છે. તેને કદી પણ જ્યાં પ્રાપ્તિ થતી નથી. એવો પ્રયત્ન કરનાર પુરુષોને માયા પોતાની સત્તાથી સુકા કરી શકતી નથી તેને તે મંદિરમાં એક મહેલમાં જે સંન્યાસીનો વેષ દેખાયો હતો તે તેવોજ પ્રયત્ન કરનાર પુરુષોનોજ હતો. માયાના મોહમાં બૂલી તેના અનુયાયી બનેલ પુરુષોનોજ તે વેષ હતો ! પુત્ર ! જા ! હમણાં મેં કહ્યું તે રીતે પ્રયત્ન કર એટલે તારૂં દષ્ટિહત તને સાધ્ય થશે. પરમેશ્વર તારૂં કલ્યાણ કરે !

યોગીએ બતાવેલા આ જ્યાં પ્રાપ્તિના માર્ગ તરફ વળવાનો યુવકે નિશ્ચય કર્યો. તેણે યોગીને ભક્તિપૂર્વક સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યો અને જુએ છે તો શું ? તે ઠેકાણે તે યોગી વીગેરે કોઈજ નહોતો પોતે તારૂં વૃક્ષનાં થડ આગળ લૂણ રીયાપર સુતેલો છે. એવું તેને જણાયું ! તેણે એકંદર જોયલો અને અનુભવેલો બનાવ સત્ય સૃષ્ટિમાં ન હોતો પણ સ્વાન સૃષ્ટિમાં હતો. હવે ગુરુપદેશની આવશ્યકતા તે યુવકે ને રહી નહીં !

ડૉ. જમહીશયન્દ્ર બોઝની

પ્રયોગશાળા

મા નવેમ્બરની ૩૦ મી તારીખે એક ચીરમસ્ત્રીય અને અત્યંત મહત્વનો સમારંભ કલકત્તામાં થયેલ હતો. તે દિવસે જમપ્રસિદ્ધ ડૉ. જમહીશયન્દ્ર બોઝે પોતાની સુંદર પ્રયોગશાળા રાષ્ટ્રદેવતાને સમર્પણ કરી. ડૉ. બોઝનું નામ પોતાની અપૂર્વ સાહીય શોધથી સર્વત્ર જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ સાહીય શોધ તેણે ખાનગી પ્રયોગશાળામાં કરી જોઈ હતી અને તેજ આજે હિન્દી રાષ્ટ્રની ધર્મ છે. રાષ્ટ્રદેવતાનાં ચરણોમાં તેણે 'પોતાનું' સર્વ સમર્પણ કર્યું છે. પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરનારા મહત્ત્વાચ્છેદરેક રાષ્ટ્રમાં કોઈ કોઈ વખત નીકળી આવે છે પણ હિન્દુસ્થાનના આજના પડતા સમયમાં એવા સ્વાર્થત્યાગી નરવીરો જુજ છે. જગતમાં સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રને શક્તિ, શુદ્ધિ, અને યુક્તિ, જેટલી જોઈએ તેટલી મળે છે. હુદૈવે આપણા દેશમાં તેમ નથી. ફટલાક શુદ્ધિમાન અને શક્તિમાન લોકોને પૈસાના અને પ્રોત્સાહનના અભાવે નિરાશ થવું પડે છે. ડૉ. બોઝનેજ સરકારી મદદ મળેલી છે, અને તે જોઈને અમેરિકા સરખા પારકાં રાષ્ટ્રે પણ સાબાશી આપવાથી અમલ હીરાનું તેજ અમઠ્યા વગર રહ્યું નહીં એ બાબત તાત્વિક દ્રષ્ટિએ જ્યારે ખરી છે, ત્યારે પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં ગ્રહી મનુષ્યને પોતાના

શુદ્ધો બતાવવાને અવસર મળવો જોઈએ. બારંબમાં પ્રોત્સાહન માટે ઝાંઝી પશુ આશ્રય લેવો પડે છે, ઇર્ષપશુ આગળ લાવનાર જોઈએ. એક વખત ગાડું રસ્તાપર ચઢ્યું અને ગતિ મળી એટલે સર્વ સારી રીતે ચાલ્યા કરે છે.

અવિશ્રાંત પરિશ્રમ કરી, અને અલંત શુદ્ધિ ખર્ચી ડા. જોડે જે પ્રયોગશાળા બહાર પાડી છે તેની કિંમત થવી અશક્ય છે. જે અમૂલ્ય પ્રયોગશાળાનું જે આજ પર્વત ખાનગી સ્વરૂપ હતું તે હવે સાર્વજનિક થયું છે. આ રાષ્ટ્રાર્પણના અપૂર્વ સમારંભ માટે ડા. જોડેના ધણા શિષ્યો ત્યાં હાજર હતા, તે શિવાય ન્યાયાધીશો, વકીલો, અધ્યાપકો વીજેરે ધણા સુસંસ્કૃત માણસો હાજર હતા. આ સમારંભનું સર્વ કામ બંગાળી ભાષામાં થયું હતું. પ્રથમ સ્તોત્રપાઠ થયા બાદ ડા. જોડે પોતાના શિષ્યવર્ગને શુભાંશીર્વાદ દઈ આત્મ નિવેદનાર્થે વિદ્વાત પૂર્ણ ભાષણ કર્યું. તે ભાષણમાં મહત્વનો અને વાંચકને પ્રયોગ શાળાનો પરિચય કરાવનારો જરૂર જોડેનો ભાગ આ લેખમાં આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

“આજ બરાબર તેવીજ વર્ષ પૂર્વે આત્મવિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા એનાં જોર ઉપર પ્રયોગની બાબતમાં પરિશ્રમ કરવાનો મેં દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો. નિશ્ચય કર્યો અને ઈશ્વર કૃપાથી છ મ.સમાં મને વિદ્યુત લહરીનાં ગૂઢ રહસ્યોમાં સમજણ પડવા લાગી. મેં જે શોધ કરી તેને માટે લોડ ઇન્જિન લોડ રેલે વીજેરે પ્રસિધ્ધ વૈજ્ઞાનિકોએ મારી ધણી પ્રશંસા કરી. રાયલ સોસાયટીએ મારી શોધને પ્રસિધ્ધિમાં આણી, અને જાતીય શોધ માટે કોઇક રકમ મને આપવાને ઠેરવ્યું. વિજ્ઞાન મંદિરનાં દ્વારો ઉઘડ્યાં અને મારે ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાનો વખત આવ્યો. વિજ્ઞાન મંદિરનો

તેજસ્વી દીપક હવે દીપવા લાગ્યો અને દિવસે દિવસે અધિક અધિક પ્રજવલિત થશે એવો આત્મ વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા મારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ. પુનઃ પુનઃ કસોટી થાય તોજ ખરો ખોટો પ્રયત્ન માલમ્ પડે. ત્યાર બાદ પાંચ વર્ષ સુધી એક સરખી પ્રગતિ મતી ગઈ અને મારા પરિશ્રમનો અને શોધનો સર્વત્ર જ્ય જ્યકાર થવા લાગ્યો.

મારો પદાર્થ વિજ્ઞાન વિષયનો પ્રયોગ કરતાં મારા બક્ષમાં આવ્યું કે પદાર્થ વિજ્ઞાન અને પ્રાણીશાસ્ત્ર એ ઉભયને ધણો નિકટનો સંબંધ હોવાથી, સચેતન અને અચેતન વસ્તુ જાતિમાં સમજવામાં આવે છે તેટલું જિજ્ઞાસુ નથી. કેટલાક સ્વભાવિક ગુણ ધર્મ એવા હોય છે કે, તે જીવ સૃષ્ટિમાં જે પ્રમાણે જોવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે, સોનું, રૂપું, વીગેરે ધાતુ અને નાના પ્રકારનાં વૃક્ષ, લતા, ઝોમાં પણ જોવામાં આવે છે. ઉદાહરણ કે અતિશ્રમથી લાગનો શાક કિંવા ઝાની, વિશ્રાંતિ બાદ આવનારી દુશીયારી, અને આયુષ્યની દોરી તૂટતાજ માલમ પડનારી પ્રેતકળા, એ પ્રકાર જીવ પ્રમાણે ધાતુ અને વૃક્ષ એમાં પણ દેખાઈ આવ્યો છે. સૃષ્ટિમાં વસ્તુજાતિમાં એ સામાન્ય ધર્મ મલમ પડતાં મને ધણું આશ્ચર્ય થયું, મેં મોટી આશ્ચર્યે એ નવીન શોધ રાયલ સોસાયટી આગળ મુકી અને તત્સંબંધી પ્રયોગ પણ કરી બતાવ્યો, તે વખતે ધણા પ્રાણીશાસ્ત્રવેત્તાઓએ મને સલાહ આપી કે, તમે પદાર્થ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રની બાબતમાં જે શોધ કરવી હોય તે કરો, અમારા શાસ્ત્રમાં (પ્રાણી શાસ્ત્રમાં) તમે હાથ ધાલશો નહીં.

આજ પર્યંત પ્રાણીશાસ્ત્ર અને પદાર્થ વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર એ તદ્દન જિલ્લન સમજવામાં આવતાં હતાં તેથી મેં જે નવીન મત સ્થાપ્યું

ક્યો તેનાથી જુના લોકો સાથે વિરોધ થાય એ સ્વાભાવિક છે. મારો માર્ગમાં એ કોઈ જોડી અડચણ ઉત્પન્ન થઈ અને બાર વર્ષ સુધી ચર્ચા અને કાંટાળાથી મારે મારે પ્રારંભ થયો તો રાખવું પડ્યું. સત્યની શોધ કરવાની ઉચ્છવાળાઓએ હંમેશાં લક્ષમાં રાખવું જોઈએ કે, આપણા માર્ગમાં સર્વત્ર પુલો વેરામલાં નથી પણ કાંટા વેરામલા છે. કાંટાના માર્ગમાં ચાલ્યા સિવાય, સુખ દુઃખ, મહાપથક એવી ક્ષિતિ કાઢી આપ્યા સિવાય, સહસા સત્યની શોધ થવી કઠણ છે. સત્ય શોધનના આ કાંટાના માર્ગની યાદ હંમેશાં રાખવી, એવાજ હિંદુસ્થાની મારાં આયુષ્યના આ બાર વર્ષના કાળનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. સદૈવથી મને એ કાંટાના માર્ગ પર ધણા દિવસો પડી રહેલું પડ્યું નહીં. ૬૦ સં ૧૯૧૪ ના હિંદુસ્થાન સરકારના આશ્રમથી જગતના પ્રમુખ શાસ્ત્રીય મંડળ આગળ સારી શોધો સપ્રયોગ મુકવામાં આવી. મારા સિદ્ધાંતો માન્ય થયા, અને જગતની શાસ્ત્રીય પ્રગતિને હિંદુસ્થાને પણ થોડી ધણી હાથમાં લીધી છે એવું આભાર પૂર્વક કબુલ કરવામાં આવ્યું. એવી રીતે નવી નવી શોધ કરવી એ હિન્દી મનુષ્યને કેટલું કઠણ છે તે મને સ્વાનુભવ ઉપરથી સારી રીતે માલમ પડ્યું. પણ એ અડચણોએ હલકું મને પ્રેરતા હતાં આપ્યું. મારો પકકો નિશ્ચય થયો કે, મારી પાછળ આવનારા હિન્દી શોધકોનો થોડો ધણો માર્ગ સુગમ થયા વિના રહેવાનો નથી.

આજ હિંદી રાષ્ટ્ર આગળ પરસ્પરને પોષક એવાં બે ધ્યેય છે. જગતમાં લિન લિન રાષ્ટ્રમાં જે અનિવાર્ય સ્પર્ધા શરૂ છે તેમાંજ હિંદુસ્થાને પોતાનું સ્થાન કાયમ કરવાનું છે. હિંદુસ્થાન દરેક બાબતમાં સમર્થ થવું જોઈએ. શિક્ષણ પ્રચાર, નાગરિકોનું કર્તાવ્ય અને

જવાબદારી, ઔદ્યોગિક અને વ્યાપાર વિષયક પ્રશ્ન. પ્રસાદિ. આવ-
શ્યક મળવળ જોરથી સર રાખ્યા શિવાય 'હિંદુસ્તાનથી' સમજી
રાષ્ટ્ર (Pawar). થવાવાતું નથી. આ આવશ્યક મળવળ તરફ જવારે
કુર્બાની થશે ત્યારે હિન્દી રાષ્ટ્રનું સાત નામ રહેવાનો વખત આવશે,
પણ જો એ મળવળ તરફ યોગ્ય લક્ષ આપવામાં આવશે તો પ્રત્યેક
વ્યક્તિને ઉત્તમ યશ મળશે અને રાષ્ટ્ર પણ સામ્ય બનશે.

તોપણ એટલાંથીજ રાષ્ટ્રીય જીવનની પૂરિપૂર્ણતા થતી નથી,
એ મળવળથી ફક્ત ભૌતિક ઉન્નતિ થશે, પણ ફક્ત ભૌતિક સુધા-
રાની ઉન્નતિથી પાશ્ચાત્ય દેશમાં કેવા કેવા ઘોટાળા થાય છે. તે આપણે
જોઈએજ છીએ. ત્યાં શાસ્ત્રીય સંશોધનને સજીવનને ખરેખરે સંહારના
કામમાંજ લાવવામાં આવી છે. અને એ ભૌતિક ઉન્નતિ જો અટ-
કશે નહીં તો વર્તમાન યુદ્ધનો સર થયેલો સંહાર એવીજ રીતે ચાલુ
રહેશે; એટલા માટે ભૌતિક ઉન્નતિનાં ધ્યેય સાથે ખીણું એક હિતકારક
પરિયોષક, અને સાત્વિક એવું ધ્યેય પ્રત્યેક રાષ્ટ્રની આગળ હોવું જોઈએ,
તે સિવાય ભૌતિક ઉન્નતિનું 'એ જીન' કાણુમાં ન રહેતાં ગમે ત્યાં
અથડાઈ પુટી જવાનો સંભવ છે. ભૌતિક ઉન્નતિની ધ્વજા અનિવાર્ય
ન થવા દેવા માટે યોગ્ય પરિયોષક ધ્યેયની 'એક' અવશ્ય હોવી
જોઈએ. ભૌતિક ઉત્કર્ષથી પાશ્ચાત્ય દેશમાં પાપમય મહાવાકાંક્ષા
ધણી વધી ગઈ છે. જીવન માટે કબજા ઉત્પન્ન થવાથી ભૌતિક ઉન્નતિની
આગળની પાયરી પાશ્ચિમાત્ય સમાજને જણાતી નથી. ભૌતિક ઉન્નતિ
નું સામ્ય 'વૈષમ્ય કુટુંબવૃત્તિ, છે, તે ત્યાંના રાષ્ટ્રો ખૂણી ગયાં છે.
પણ આપણી પ્રાચીન આર્થિકશક્તિમાં શક્તિ સુખનો સ્વિકાર કરી
યોગ્ય માધનારા યુગે યુગે અવતરેલા છે. એ સર્વ મહાત્મા

કર્મ સંન્યાસી નહોતા, પણ કર્મ યોગી હતા. જીવન સંગ્રામમાં
 જીવન પરાક્રમ બતાવી, અનુકુળ પરિસ્થિતિ ઉત્તમ કરવાનું સામર્થ્ય
 તેઓ પાસે હતું. સંગ્રામનું વીકટ સ્વરૂપ જોઈ હાથપગ જોડી બેસી
 રહેનારાં હાથનાં બીડ જગતને તે શું કામનું ? જેણે ઉત્તમ સ્વાધ્ય
 ય સંપાદન કર્યો છે તેજ લોકોને ઉપયોગી થઈ શકે છે. માત્ર તેના
 હૃદયમાં સહિષ્ણુ હોવી જોઈએ. જેણે ઉત્તમ સ્વાધ્ય સાધ્યો નહીં તે
 સ્વાધ્ય ત્યાગ પણ જ્ઞાનો કરે ? જીવન સંગ્રામમાં જેણે જીવ્ય બતાવી
 મક્ક મેળવ્યો છે તેનેજ તે મક્કનો ઉપયોગ લોક કલ્યાણાર્થે કરી
 બતાવતા આવડે છે. આપણી આ ધર્મિય આર્યજાતમાં એવા
 ઉદાત્ત કર્મયોગીની પરંપરા એક સરખી આસુ છે. અને કર્મયોગીની
 પરંપરા શરૂ હોવાથીજ અનેક સંકટમાંથી બચી આર્યરાષ્ટ્રે પોતાની
 સંસ્કૃતિ કાયમ રાખી છે. અનેક વખત આનીના પ્રજાઓ આબવાથી
 રાષ્ટ્રીય તેજ પર રાખનું પડ્યાંજ્યા પ્રમાણે ધીરે ધીરે થયું હતું પણ તેજ તો
 કદી પણ નષ્ટ થયું નથી, અને કર્મયોગીની પરંપરા આનાથી પણ
 આગળ કાયમ રહેવાથી આપણું રાષ્ટ્રીય તેજ હંમેશાં જેવુંને તેવુંજ
 રહેશે એવો વિશ્વાસ છે. બાબિલોન કિંવા નાઇલ નદીના કિનારો
 દેશમાં એક વખત ઝપાટા બંધ થયેલી સંસ્કૃતિ આજે ક્યાં છે ?
 પણ ચાર પાંચ હજાર વર્ષો પૂર્વે પતિત પાવિની ભાગીરથીના ત્રટે
 પૂજ્યશીલ આર્ય મહર્ષિએ પ્રદીપ કરેલી આર્ય સંસ્કૃતિની જ્યોત.
 અણપી પ્રકાશે છે.

લોકિતક ઉત્તરના ધ્યેયની પરિપૂર્ણતા કરનાર બીજું ધ્યેય
 જસુદેવ કુટુંબકૃતિ એ છે. જે આપણી પાસે છે તેનો જગતનાં
 આજીવન માટે ઉપયોગ કરવા સદૈવ તૈયાર રહેવું એજ બીજું ધ્યેય.

૭. કુદ સ્વર્થ માટે ડોકું આગળ કાઢવું નહીં અને બીજાને નુક-
સાન કરી પોતાનું તળીયું તર કરવાની અધમ વૃત્તિ રાખવી નહીં
એવું સાત્વિકપણું અંગમાં સ્પુરણું જોઈએ. આપણી બુદ્ધિ, શક્તિ,
અને યુક્તિ, જગતમાં કસ્માશુ માટે ખર્ચ કરનારાં મનુષ્યનું મન
પર્વતથી મોટું, અને સમુદ્રથી ગંભીર હોવું જોઈએ. એ આત્મ
વિકાસની અત્યંત શ્રેષ્ઠ પાયરી છે. એ પદવી પ્રાપ્ત થનારાં મનનું ચળવિચળ
પણું આપોઆપ નાશ પામે છે. તેવીજ રીતે મનને શાંતિબ્રહ્મનો
લાભ થાય છે અને સાંખ્યસ્તુનું જ્ઞાન પણ થાય છે.

એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને તપ પણ તેવુંજ પ્રખર જોઈએ.
એ સ્થિતિ ધણા થોડાજ મહાત્મા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. દેશમાં એકંદર
લોક સંખ્યા પૈકી ધણા થોડા લોકોને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની
મુશ્કેલ થાય છે અને ધણા થોડાજ લોકો એ સ્થિતિએ પહોંચે છે, એ
નિર્વિવાદ છે. બીન્નબીન્ન ઉદ્યોગ ધંધા અને અનેક સમાજોપયોગી કામ
એ પુષ્કળ તરણનું કાર્ય ક્ષેત્ર છે એ વાત, ખોટા બાબુ કહે
છે કે હું જાણું છું, પણ મારા જે થોડા ધણા જિણ્યો છે.
તેઓને મારું એવું કહેવું છે કે:—“ મનુષ્ય જ-મનું સાર્થક થામાં
છે તે ચોક્કસ વ્યાનમાં રાખી આપણું ચારિત્ર્ય અને મનોધૈર્ય એનાં
જેર ઉપર રહીશું તો જ્ઞાન વળ્લા સિવાય અને સંખ્યસ્તુ જ્ઞાન થયા
શિવાય તમને રહેશે નહીં, એ બાબત સિદ્ધ છે. ”

મારી પ્રયોગ શાળામાં આજમુખી જે કામ થયું છે તેનાથી
પ્રાણી શાસ્ત્ર, વૈજ્ઞક, કૃષિકર્મ, અને માનસ શાસ્ત્ર એ શાસ્ત્રોમાં સુદો
નવી નવી શોધ કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો થયો છે. આજ પર્વત ગૂઢ

મહાત્મા ઇન્દુલાલ સિંઘલે પ્રયોગશાળાના ઝોરડામાં જાણ્યા છે અને તે માટે છે. સકળ મરાઠર વસ્તુમાં જે અનેક ગૂઢ છે તેને સાર્વ જનિકપણે ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ મારી પ્રયોગ શાળાનું મ્યેય છે. મુદ્દે મારા મન લાવકે એવા થોડા શિષ્યો મને મળ્યા છે. સાઝીય સંશોધન કેવી રીતે કરવું તેનું શિક્ષણ હું તેઓને મારા દસ વર્ષથી આપું છું. મારી પ્રયોગ શાળામાં કામ કરનારાની સંખ્યા ધણી થોડી છે, પણ આસ્તે આસ્તે જરૂર જેટલા દ્રવ્યની સમવક થતાં એ સંખ્યા વધશે એવી આશા રાખવાને કારણ છે. યોગ્ય કાળાંતર અને યોગ્ય પરિશ્રમથી સંશોધનનું કામ અધિક જોરથી બિન્ન બિન્ન વ્યક્તિઓ કરશે, અને નવીન તત્વો પ્રસ્થાપિત કરવાની યોગ્યતા અંશમાં આવશે, અને સંશોધકો ઉત્પન્ન થશે, એવું ભરિખ કાળનું સુંદર ચિત્ર મારી દ્રષ્ટિ અનુપમ દીસે છે. સંશોધન સરળ થવાનો પ્રયોગ અત્યંત કાળજીપૂર્વક થવો જોઈએ. અત્યંત કાળજીપૂર્વક કરેલા પ્રયોગની આજ જેટલી જરૂર છે, તેના કરતાં આગળ ને અધિકને અધિક તથાતી જનાર છે. આ પ્રયોગ શાળાનાં ખર્ચેશ્વરમાં જે અનેક રૂઢિ મંત્રો અને સાઝીય ઉપકરણો મુકેલાં છે તેનું કારણ પણ એજ છે.

સાઝીય યોજનનું સમર્થન કરી જ્ઞાન પ્રચારના કામમાં અલ્પ સ્વલ્પ મદદ કરવી એ આ સંસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. પ્રયોગ શાળાના જે બિન બિન ભાગો છે તેમાં વ્યાખ્યાન મંદિર જેટલો પ્રસરત ભા કોત્રપણ નથી સંશોધન શાળામાં વ્યાખ્યાન મંદિરની એવી સગવડ આજ પર્વંત થઈલી થઈ. સંશોધન-કાર્ય સાથેજ

જ્ઞાન પ્રચારનું કાર્ય પણ થાય એજ એ વ્યાખ્યાન મંદિર નિર્માણ કરવાનો હેતુ છે. જ્ઞાન, ધર્મ, વર્ણુ ઇત્યાદિ મનુષ્યકૃત બેદથી આ સંસ્થાને બેસ પણ આશ્રય મળતાર નથી. સ્ત્રી, પુરુષ એવો બેદ કદીપણ રાખવામાં આવશે નહીં. સર્વ કાળ સર્વ મનુષ્યથી આ સંસ્થાનો લાભ લેવાય એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે, બીજા સંશોધકોએ પ્રસિદ્ધ કરેલી માહિતીની માત્ર આશ્રય લેવાનો આ સંસ્થાનો હેતુ નથી. સુમારે પંદરસો લોકો જેસી સ્ટે એટલું એ વ્યાખ્યાન મંદિર વિસ્તૃત છે, એને ત્યાં જે નવીન શોધ હાથ લાગે તે પંદરસો લોકોને વારંવાર જમજવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. જ્ઞાન સંવર્ધન અને જ્ઞાનપ્રસાર એ જે વિશ્વ વિદ્યાસંપન્ના પ્રધાન હેતુ છે, તેને અનુસરીનેજ કામ કરવાનો અમારો કૃતનિશ્ચય છે. સંશોધનની હકીકત વારંવાર પત્રક રૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે એ પત્રકો જમતના બિંબ બિંબ ભાગોમાં પહોંચાડવામાં આવશે. અને અમારા સંશોધન મંદિરમાં થયેલી શોધનાં રસમિત્ર નેત્ર લોકપણુ જાતનો હક્ક રાખવામાં આવશે નહીં. જ્ઞાન સંવર્ધન અને જ્ઞાન પ્રચાર એજ અમારું ધ્યેય છે. સંશોધનથી એક પછી એક પ્રાપ્તિ થવા એવો અમારો વિચાર નથી. પ્રચીન આર્યસંસ્કૃતિએ જ્ઞાન પ્રચારના બહુતા માટે જરાપણ આજ રીતી નહોતી. જ્ઞાન વિકસ કરવે એ તેમો અધ્યમપણુ જાણતો હતો. આપણા પુરુષ શીશુ પૂર્વજો, એજ ઉદારવૃત્ત અલ્પ પ્રજાસુ ની વચનવાને અમારો પ્રયત્ન છે. સરકારમાં કામ કમ કરનારા નરુણ વિદ્યાર્થીઓને પણ સામેલ કરવા માં આવશે. એવા વિદ્યાર્થીઓના નિશ્ચયન કરી તે કરવું હેતુ બધીજ કાળજી પૂર્વક અને પદ્ધતિસર સિદ્ધિ થવું

આત્મ આવશ્યક હોવાથી તેની સંખ્યા ધણી થોડી છે, પણ પદ સિધ્ધિ કામ કરનારાની સંખ્યા કરતાં પ્રત્યેક કામ કરનારી વ્યક્તિની યોગ્યતા ઉપરજી અધિક અવલંબેલું હોય છે, અને તેથીજ વિદ્યાર્થીની સંખ્યા થોડી હશે તો પણ જે કંઈ કામ થશે તે સમાપાનકારક થશે એવો વિશ્વાસ છે,

મારી એવી ધૃત્તિ છે કે, આ આશ્રમ જગતના બિન-ભાગમાં આવેલા સાત્ત્વ શોષકોનું કેન્દ્રસ્થાન થાય. માત્ર હિન્દુસ્થાનનક વિદ્યાર્થીઓનેજ ઉપયોગી થાય એવું નહીં. સુમારે બે અઢી હજાર વર્ષ પુર્વે એવીજ રીતનું જ્ઞાન પ્રચારનું કામ ધણી મોટા પ્રમાણ ઉપર 'નલંદ' અને 'તાક્ષિલા'માં ગુરુકુળમાં થતું હતું પ્રાચીન ઋષિન એ ઉદાહરણનાં ધારણ ચાલવું એજ અમારી મનોભાવના છે."

ડા० બોઝ એના અત્મનિવેદનમાં સારાંશ એવો છે કે, જાત, ધર્મ, લિંગ અથવા વર્ણ એવા કૃત્રિમ બેદને બેશ પણ સ્થાન ન આપતાં જ્ઞાન સંવર્ધનનું અને જ્ઞાન પ્રચારનું કામ નિરપેક્ષવૃત્તિથી કરવાનું ઉદારપણું કપમિતજ માન્ય પડે છે. પાશ્વત્ય દેશમાં કારખાનામાં આપણા વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ કરવાનાં કેટલાં અડચણો પડે છે ? જ્યંતે પુરુષ તો પ્રવેશ કરવાને શક્તિવાનજ થતા નથી. હિન્દુસ્થાન ક્રિટિક સામ્રાજ્યનો હીરો છે, પણ હિન્દી વિદ્યાર્થીઓને સામ્રાજ્યનાં કેન્દ્રસ્થાનમાં-ઇંગ્લાંડમાં જ્ઞાતાતાર્જનની આબતમાં કેવો પંક્તિપ્રપંચ સહન કરવો પડે ? તે પુનઃ જણાવવાની આવશ્યકતા નથી. નિરપેક્ષ જ્ઞાન પ્રચાર કરનારી ભવ્યુતિ ઉત્પન્ન થવાને આ આર્યાવર્તજ યોગ્ય છે એમ જણાઇ આવે છે. પરબોધવાસી ટાટા મેઇસુરના મહારાજ અને હિન્દુસ્થાન

સરકાર તરફથી થઈ તેમની આર્થિક મદદ જોઈ બેંગલોરની રીઅર્સ
 ઇન્સ્ટિટ્યુટ નહીં સ્વચ્છ થઈ છે. તે ઠેકાણે પૈસા છે પણ કાંઈ
 કામ કરનારા માણસો ક્યાં છે ? બોઝની સંશોધન શાળામાં
 કામ કરનારા માણસો છે; પૈસાની મદદ પણ થોડી થોડી મળવા
 લાગી છે, અને તેથીજ આ શાળાનું કામ મંદ થયું છે. એ શાળામાં
 ધણાં મોટા અને મહત્વના કાર્યો થશે એવો વિશ્વાસ છે. દાનવીર
 જમનજી અને મુંબઈના ધનાઢયો ખુશ હોયે મદદ
 કરવાને આગળ આવ્યા છે. હિન્દુસ્થાનમાં ધનિકો કમી જ, અને
 દાન ધર્મની ચમત્કારક કલ્પનાથી આવાં કાર્યાલયને મદદ મળવા
 ને ધણો વખત લાગે છે એવો આજ સુધીનો અનુભવ છે, તો
 પણ બોઝની ઇચ્છા પ્રમાણે જરૂર ત્રીસ લાખની રકમ આગળ
 પાછળ એકત્ર થશે જેવી આપણને આશા છે ભારતનાં ભાગ્યેદયનો
 કાળ શરૂ થયો છે એવાં ચિન્હો જણાય છે. ઇશ્વર ડો. બોઝને
 દીર્ઘાયુષ આપે અને એ ચિન્હો સ્પષ્ટપણે આગળ આવે એજ
 હિત હોય છે.

સુર્પ-સુતાના-ત્રટ નિકટ-અઠવા

(સુરત-૭-૯-૧૮)

અનુવાદક—

અંબેલાલ સવરામભાઈ દે.

પુષ્પહાર—ગયા વર્ષના કેકથી બાર અકોની માત્ર
 “શાયલ એડીશન” ની કેટલીક કાપડો
 સીલકમાં છે. ૫૦૦ પૃષ્ઠમાં ૨૬ સંપૂર્ણ વાર્તાઓ, અનેક
 કાવ્યો, ચરિત્રો વગેરે છે. મુલ્ય માત્ર રૂપિયા દોઢ પોસ્ટેજ
 જુદું. તુરંતજ મંગાવી લેવો.

લખો—“મેનેજર પુષ્પહાર”—સુરત.

બકુલ માળા.

(ગતાંકથી ચાલુ)

દેવેન્દ્રના પિતા મોહનલાલનું આ સાંપ્રતનું વર્તન જોવાથી તેને ન્હાનપણના ઓળખનારાઓને આશ્ચર્ય લાગ્યા શિવાય રહે નહિ; કારણ તેનો ન્હાનપણનો સ્વભાવ ગરિબ તેમજ માયાળુ હતો, નિશ્ચાળમાં ભણતો હતો તે સમયે તે પાપભીર, સત્યવક્તા તેમજ આજ્ઞાધારક હોવાથી નિશ્ચાળના દરેક શિક્ષકો તેના ઉપરોક્ત સહગુણોને લીધે તેના, વખાણ કરી તેને સાબાશી આપતા હતા. અભ્યાસ કરવામાં તે ચાલાક હોવાથી રમત કરતાં અભ્યાસમાં તેનું મન વધુ પ્રેરાતું હતું. મોહનલાલના વડિલ સરકારી પેન્શનર હતા. તેનું ઘર મ.મંત વર્ગમાં ગણાતું હતું. મુખ્યાર્થમાં તેઓની પાસે જો માળા તેમજ હાદરની પાસે થોડીક જમિન હતી. તેઓ સ્વભાવે સુશીલ, પ્રત્યેક વેળા ગરીબ મીમંતને ઉપયોગી થઈ પડનાર તેમ પ્રાચીન જમાનાને અનુસરી ધર્મપરાયણ હતા. તેઓની ધર્મપત્નિ પણ ખરેખર તેઓના જોવીજ હતી. આ દંપતિને ત્રણ ફરજંદ હતાં, તેમાં જો છોકરીઓ અને એક છોકરો તે આ દેવેન્દ્રનો બાપ મોહનલાલ. મોહનલાલની બન્ને બહેનો કુળવાન ઘરમાં

આપેલી હતી, પરંતુ પરમેશ્વરે તેઓનો સંસાર દુઃખમાં સંકેલેલો હતો. મોહનલાલની મૅટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા થયા બાદ તે વિલક્ષન કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો હતો, 'સાંસુધી તેનું' વર્તન આદર્શ-અનુકરણીય હતું. કોલેજમાં ગયા બાદ તેનું લમ થયું હતું અને તેનું નામ તેમ રમા-બાઈ. તેઓનાં લમ થયાં તે સમયે રમાબાઈની ઉંમર પંદર-સોળ વર્ષની હતી. તે પણ શ્રીમંત માઆપની છોકરી હતી. તેનો અભ્યાસ પણ ગુજરાતી છ અને અંગ્રેજી ચાર ધોરણ સુધી થયેલો હતો. તેની વૃદ્ધિ અતિ તિવ્ર હોવાથી તે ગૃહકાર્યમાં એક નમુનેદાર આદર્શ અબળા હતી. મોહનલાલના વડિલે આ લમ કરી આપી ખરેખર મોહનલાલની જીંદગીને સુખરૂપ બનાવી હતી. મોહનલાલને પણ મન પ્રસંદ પલ્લિ મળવાથી તે તેની મનમાં પૂજા કરતો હતો. લમ થયા બાદ પહેલી રાત્રીથી તેઓનો સ્નેહ વજ્રભૂત થવા લાગ્યો. છ મહિનાની અંદર તેઓ બેદલાવ ભૂલી એક રૂપે બની ગયાં હતાં પ્રણયના વિનિયોગે રમાબાઈને ગર્ભ રહ્યો અને સારથી તે દાંપત્યના હર્ષની સીમા રહી નહિ તેમજ આ દંપતીના માતા-પિતા-ઓને આનંદ થયાં સિવાય રહ્યો નહિ. ગર્ભ દિવસે દિવસે વૃદ્ધેગત થવા લાગ્યો. બરાબર સાડા નવ મહિને રમાબાઈએ પુત્ર રત્નને જન્મ આપ્યો. આ પુત્ર જન્મતો આનંદ રમાબાઈનો પ્રેમ કવિ ગુણે આ સુંદર શ્લોકમાં વર્ણવ્યા મુજબ દ્વિશ્વસિત થયો.

આ પુત્રનો જન્મ થતા અગાઉ મોહનલાલ તથા રમાબાઈનો પ્રેમ દિનપ્રતિદિન વ્રજલેપ થતો ગયો હતો; અને તે પ્રેમના વિનીમયનું ફળ દશિરે આ પુત્ર રૂપે તેમને આપ્યું. પુત્ર જન્મ થમાને ત્રણ માસ પછી પૂરા થયા ન હોતા, તેટલા સમયમાં આ દંપતીના સુખનો સર્વ અસ્તા

ચળની ક્ષિતિજમાં આવી પહોંચ્યો. એક પ્લેગરાળના સપાટામાં રમાબાઈનાં માત-પિતા સપડાયાં અને કાળવશ બન્યાં ! માત-પિતાના મરણે શોકનો જખમ રમાબાઈના કોમળ-હૃદયપર અતિવેદના કારક બેઠો ! પરંતુ સમયાનુસાર રમાબાઈના પ્રેમાળ પતિએ નાના પ્રકારે સાંત્વન કરી આશ્વાસન કર્યું. સમયના વહન સાથે આ દપંતી પોતાના શોકને વિસરી આનન્દમાં માથું ડિંચુ કરવા લાગ્યો છે કે, તુર્તજ 'દાઝ્યા ઉપર પાડુ' આ કહેવત મુજબ એકાંકી દુષ્ટ પ્લેગે મોહનલાલના પિતાને પોતાના સપાટામાં લીધા અને પતિના શોકમાં મોહનલાલની માતાએ એક અઠવાડીયામાં પોતાના પતિનો રસ્તો ગ્રહણ કર્યો ! ઉપરા ઉપરી દુઃખનો વર્ષાદ વરષાયાથી મોહનલાલની સહનશિલતા છુટી ગઈ, અને તે પાગલ જેવો બની ગયો. રમાબાઈએ પોતાના પતિને અનેક પ્રકારે સાંત્વન કરી મહામુશીબતે ઠેકાણું આપ્યું. મોહનલાલે કોલેજ છોડી દીધી હતી તેને રમાબાઈએ સમજાવી પુનઃ કોલેજ જોઈન્ટ કરાવી. આ સમયે મોહનલાલ બીજા એ.-માં હતો.

માત-પિતાના મરણ બાદ સંસારની સઘળી જવાબદારી મોહન લાલના શીર ઉપર આવી પડી. મોહનલાલના પિતા હયાત હતાં ત્યાં સુધી આખો માણો મોહનલાલના કબજામાં હતો, તે માળાના બે દાદર (બે માળ) મોહનલાલે ભાડે આપી દીધા અને ત્રીજો માળ પોતાના કબજામાં રાખ્યો. બીજો માળ મોહનલાલે એક કલબ વાળાને ભાડે આપેલો હતો. સ્નેહિ અને સ્નેહ એ પ્રસંગનાંજ કારણો છે. મોહનલાલને કલબના તરણ મેચ્ચરો સાથે આસ્તે આસ્તે પ્રસંગોપાત ઓળખાણ થવા માડ્યું અને તે પછી તે કલબમાં સમય બે સમય જમને બેસવા લાગ્યો. દિનપ્રતિદિન સ્નેહમાં વધારો થવા લાગ્યો અને

એ સ્નેહના અંગે એક બે મિત્રોના આગ્રહથી મોહનલાલ આ કલખનો અંગમૂત (સલાસદ) થયો. આ કલખના અંગમૂત થયા અગાઉ મોહનલાલ તદ્દન નિર્વ્યસની તેમજ પોતે બલા ને પોતાનું ધ બલુ આવા સ્વાભાવનો હતો. અને તેની નિર્વ્યસની વૃત્તિ કલખમાં પણ ફેટલાક દિવસ સુધી ટકી રહી હતી. કલખના અન્ય સલાસદોને બીડી પીતા જોઈ તેઓના ઉપર ધણી વખત શબ્દ પ્રહાર કરતો હતો પરંતુ 'સાંખતે અસર' તુખમેતાસીર આ કહેવત પ્રમાણે ધીમે ધીમે મોહનલાલ શોખની આ સિગારેટ પિવાલાગ્યો. સિગારેટ કંઈ નિશ્ચાયાજ વ્યસન નથી એમ ધારીને થોડા દિવસમાં તેનો સ્વયં સેવક અરે ! તેનો પરમ ભક્ત બન્યો ! અત્રાપિ પર્થન તેના મનો મંદિરના દારતું રક્ષણુ વિવેક શુદ્ધિએ કર્યું હતું, પરંતુ તે શુદ્ધિ રૂપી દારપાળને બાજુ કાઢી એકાદ વ્યસને તેના મનોમંદિરનાં દાર ખુલ્લાં કરી તેમાં પ્રવેશ કરી થથથ વિહાર કરવા ઉત્કંઠીત બનવા પામ્યું. ધીમે ધીમે એક પછી એક વ્યસનોએ સહયોગી સાધી તેના મંદિરમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યાં અનેક વ્યસનોનો વાસ થતાં મોહનલાલની વિવેક શુદ્ધિને ચહ પલયતી ગણુરી પડી, અને તેની હૃદય ત્રિજ્જેરીમાં છીદ્ર પડ્યું, અને તે હૃદય ત્રિજ્જેરીમાં રહેલું પન્તિપ્રેમરૂપી રત્ન વિનિપાત દશાયે પામ્યું ! પુત્રના મુખ દર્શનનો આનન્દ પણ તેના તગદીરમાંથી કમતી થવા લાગ્યો ! અને ગૃહવાસ તેને નર્ક સમાન થઈ પડ્યો. પ્રિય વાંચક ! આ કરતાં મોહનલાલની શું દુઃસહ સ્થિતિ બની તેનું વર્ણન ક્યાં કરવું ? થોડામાંજ સમજવું કે સ્વર્ગમાં વાસ કરનારી અમૃતમયી પવિત્ર ગંગા સ્થાન બ્રષ્ટ થતાં, મળમૂતનો સંગ કરી દ્વાર સમુદ્રમાં બળી. આ પ્રકારે મોહનલાલની વિવેક શુદ્ધિ સ્થાન બ્રષ્ટ થતાં મોહનલાલની પણ અવી સ્થિતિ બની ગઈ. (!)

એક દિવસ, મોહનલાલની કલ્પમાં વડોદરાથી આવેલી નર્મદા નામની એક નૃત્યાંગતાનું ગાયન થયું. કલ્પના દરેક સભાસદોએ તેમાં હાજરી આપી હતી, મોહનલાલે આ સમયે આગેવાની બધી ભાગ લીધો હતો આ જલસો થયો ત્યારપાછ મોહનલાલે તે નૃત્યાંગતાનું બીજી વખત ગાયન, સ્વતઃ કરાવ્યું અને તે નૃત્યાંગતાના નાદે 'એકસો લાગ્યો કે, પોતાના ધરની તમામ મિલકત આ નાદમાં તેણે ખરખાદ કરી નાંખી. રમાબાઈના હાજીનામાથી રમાબાઈ પાસે નાકની જડ સરીખી પણ શિલકમાં મોહનલાલે રહેવા દીધી ન હોતી ધર મારવાડી ને ત્યાં ગીરો મુકેલું હતું, તે મારવાડીએ પોતાનું લહેણું વસૂલ કરવાર્થે ધર પોતાના કલ્પજમાં કરવાની ડિગ્રી બજાવી ત્યારેજ મોહનલાલની આખ ઉધડી ! ધરમાં સુદામાનાં બચ્ચાં માફક દેવેંદ્ર બ્રૂખે મરવા લાગ્યો હતો, રમાબાઈ પણ ઋષિપતિ માફક પોતાને પતિને ઉપદેશ કર્યો કે, પ્રાણુનાથ ! કંઈક નોકરી શોધી કાઢી ઉદર નિર્વાહનું સાધન શોધી કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવાથી અંતઃકરણમાં લાગેલા જખમો જરૂર વિસારે પડશે." પત્નિનું આ વાક્ય સાંભળી મોહનલાલ ખરેખર કર્તવ્ય પરાયણ બનવા ઉત્સાહી બન્યો. નક્ષીબ દેવીએ કંઈક ચારી આપી અને મોહનલાલના એક કાલેજના સહાધ્યાયીની મહેનતથી એક મારવાડી ની ઓશીસમાં ચાલીશ રૂપિયાના દરમાયાની નોકરી મળી. મોહનલાલે ગરીબીમાં સંતોષથી પોતાનો સંસાર પુનઃચલાવવા માંડ્યો. પરંતુ વિધિ કાણુ જાણે તેના કયા જન્મના કર્મોનું ફળ આપવા તેની પાછળ તૈયાર થઈ હતી કે, મોહનલાલ એકદમ શ્રીમંત થવાના રસ્તે શોધવા લાગ્યો. તેણે કલકત્તાની બોટરીમાં પૈસા બચાવે પરંતુ તેમાં તે કાંઈ શક્ય નહિ. બુગાર ખેલતાં તો તે પ્રથમ કલ્પમાં જીખ્યો હતો, તે મિલિયન

આ વખતે તેના મગજમાં તરવરી આવ્યું; અને તેણે ભુગારખાના માં જવાની પુનઃ સરખાત કરી, તેમાં પણ તે ફાવી શક્યો નહિ, પરંતુ હાથે ભુગારી બમણું રમે, તે લોકિક પ્રમાણે તે આશામાંને આશામાં વધુ તણાતો જતો હતો.

મોહનલાલની નોકરી ચેવલવાડી, કામભાટ લાઈનમાં આવેલી એક મારવાડીની ઓશીસમાં હોવાથી, તે ચીરા બજારના નાકા ઉપર એક ઓરડી ભાડે રાખી ત્યાં રહેતો હતો. દેવેન્દ્રના જન્મબાદ રમાબાઈને એક છોકરી થઈ હતી તેનું નામ 'સૂર્યકાન્તા' પાડ્યું હતું. ગરીબાઈમાં જન્મ પામેલી બાળા ઉપર રમાબાઈની અતિ પ્રિતી હતી ! મોટી થતાં પોતાની કુખને દીપાવે તેવી રીતનું તેને શિક્ષણ આપી ખરેખર તેને હું એક આદર્શ આર્થબાળા બનાવીશ. પરંતુ મનુષ્ય ધારે છે એક અને ઈશ્વર કરે તે અન્ય. રમાબાઈની અંતર અલિલાપાઓ અંતરમાં જન્મી અને અંતરમાં લય પામી ! સૂર્યકાન્તા ત્રણ મહિનાની થતા અગાઉ દેવના દરબારમાં પોતાનું બાળપણ ગાળવા ચાલી મઈ ! મોહનલાલનો દેવેન્દ્ર ઉપરનો સ્નેહ અદ્વાપિ પર્યંત જેવોને તેવો કાયમજ હતો. પોતાની ગમે તેવી કફેડી સ્થિતિ આવી ગયા છતાં દેવેન્દ્રના એકપણ શબ્દને મોહનલાલે ઉઠાડ્યો નહોતો !—દેવેન્દ્રની અનેક ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરતો. સૂર્યકાન્તાને મુજરી ગયા બાદ દેવેન્દ્રને રમવા માટે મોહનલાલે એક કુત્રો પાળ્યો હતો; તે નિમકહલાલ પ્રાણી દેવેન્દ્રથી એટલું જ હળી ગએલું હતું કે, કાઈપણ સમયે દેવેન્દ્રથી દૂર થયું નહોતું; તેમજ દેવેન્દ્રને પણ પોતાના પ્રિય કુત્રા સિવાય ચેન પડતું નહોતું ! અકસ્માત થયા બાદ દેવેન્દ્રને જે વેળાએ તે બાઈએ મોટરમાં સવાડ્યો, તે સમયે તે કુત્રો પોતાના ધણીની વાસ સુંધતો સુંધતો મોટરમાં ચઢેલો

આપણે જોઈ આવ્યા છીએ. તે કુત્રો ખીજો કાઢ નહિ પણ તે નિમક-હલાલ પ્રાણી આપણા દેવેન્દ્રનું જ હતું !

મોહનલાલ પોતાની ઓપીસેથી છુટીને ઘેર આવ્યો. તે વેળાએ ફક્ત તેની પાસે બે આનાના છુટા પૈસા પડેલાં હતાં. પહેલેથી શ્રીમંતાઈમાં ઉછરેલા મોહનલાલના હાથમાં મન પુરતી શિક્ષક નહિ હોવાથી, આજ આખી રાત્રીભર ઘેર રહેવાનો મોહનલાલે નિશ્ચય કર્યો હતો; પરંતુ દેવેન્દ્રના ગળામાં ધાલેલી ચાંદીનીમાળા દેખતાં મોહનલાલ પોતાના નિશ્ચય ઉપર કેટલો દ્રઢ રહી શક્યો તે વાંચકવર્ગ ઉપર જોઈ આવ્યો હોવાથી અત્રે પુનરાવૃત્તિ કરવાની આવશ્યકતા નથી.-યુક્તિ-અયુક્તિથી દેવેન્દ્રના ગળાની માળા હસ્તગત કરી જુગાર રમવા જવાની મોહનલાલે ઇચ્છા કરી અને પોતાના કરેલા નિશ્ચયને તરતજ શ્રીફળ આપો આપ મળ્યું. ! મોહનલાલના નિશ્ચયને આવી રીતે એક નહિ પણ અનેક વખત શ્રીફળ મળ્યાં હશે. કારણ કે જ્યારે જ્યારે તે જુગાર રમવા જતો હતો ત્યારે ત્યારે એવા નિશ્ચયો કરી જતો હતો કે, આજ જો કદાપિ જૂલે ચુકે નશિય દેવીએ પોતાનું પ્રળય પતાવી આપણો સીતારો સુધાર્યો અને આપણે ફાવી ગયા તો પુનઃ કોઈપણ વેળાએ પાસા અગર પત્તાને હાથ સરખો લગાડીશ નહિં. આજે પણ આવી પ્રતીજ્ઞા કરીને મોહનલાલ દેવેન્દ્રને રસ્તામાં મૂકી જુગાર રમવા નિષ્કુર હૃદયે ગયો હતો (!)

અપૂર્ણ

“સ્નેહયોગી.”

એક ખુલાસો

ઘોડો સમય થયાં 'પુષ્પહાર' અને તેના તંત્રીના સંબંધમાં કેટલીક અધરીત ટીકા એક ચીથરીઆ માસિક પત્રમાં અવવા લાગી છે. અત્યાર સુધી અમે તે સંબંધમાં મૌન ધારણ કર્યું હતું પણ ખુલાસાના અભાવે કદાચ અસલ પશુસલ થઈ જાય એવા ભયથીજ આ ખુલાસો બહાર પાડવાની ફરજ પડી છે. છેલ્લી ટીકા અને તેના સંબંધમાં અમારો તથા જેને માટે ટીકા થઈ છે તે અમારા નિઃસ્વાર્થી લેખક અખેલાલ સવરામભાઈ દેસાઈનો ખુલાસો નીચે મુજબ છે.

"નવા જમાનામાં નવો બહાર પારકે પૈસે પરમાનંદ અથવા "જારા જ કોરરા ને તારાજ દાર, જે નામ થાય માત્ર તો કેવું લાગે સાર" । જો એ વળી મહોકાણુ શી છે ? જરા ધ્યાન આપો.

લાંબો સમયની વાત નથી પણ ગત વર્ષના "ગુજરાતી"ના દિવાળીના અંકમાં જાણીતા સાક્ષરતા પો. અડાબળ એલ. ટી. એમ એઓ સાહેબે ઉરફથી "સાંદ્ય સમાધિ" એ નામની એક વાર્તા પોતાને ખુલ્લે નામે પ્રગટ થએલી છે તેજ વાર્તા તેજ હેડીંગ સાથે વાક્ય રચનામાં ચતુર્કિયિત ફેરફાર કરીને અને આરંભમાં વાર્તાના હાર્દને ખીટકુલ બચાવેલી ન થઈ પડે એવી મિ, "કલાપી" ના કાવ્યની બે ક્ષીટીઓ અલકાર તરીકે મુનીને સુરતથી પ્રગટ થતા "પુષ્પહાર" માસિકના નવેમ્બર ૧૯૧૭ ના અંકમાં કોઈ અખેલાલ સ. દેસાઈએ લેખક તરીકે પોતાનું નામ આપોને કચોકા પ્રસિદ્ધ કરાવી છે. મિ. અખેલાલ એક જણોના લેખક છે છતાં તેમને

આવી ભુલિ કેમ સુઝી હશે ? તે માટે અમને આશ્ચર્ય થાય છે ! તે માસિકના સંપાદક શ્રીયુત ચંપકલાલ, પોતાના માસિકના એક અંકમાં નામ મારી નિર્બંધ લેખકો ઉપર સખ્ત પ્રહાર કરીને સ્વતંત્ર લેખકોની ખોટ બતાવે છે (અને આડકતરી રીતે એમ સાબીત કરવા મંગે છે કે તેમના માસિકમાં બધા સ્વતંત્ર કૃતિએ લખનારાજ લેખકો છે !) તેા એક ભણીતા ચેપરમાં ભણીતા સાક્ષરને હાથે લખાયેલી વાતો પોતાના માસિકમાં પ્રમટ થવા પામે તત્સંબંધે તેઓશ્રી ભણે કુંભકણની નિંદ્રામાં સુતેલા હોઈને કશુંજ ભણતા ન હોય અને પોતાના માસિકમાં લખાયેલી વાતોને માટે તેમને કાંઈ જોખમદારીજ ન હોય એવો જાવ આ ઉપરથી અમને તો દ્રશ્ય થાય છે. લલિપ્યમાં તે માસિકનાં સંપાદક અને લેખકો પોતાની જોખમદારી સમજે અને તે માસિકની વિશેષ હત્રતિ થાય; તેમજ કદુ પશુ અંતરથી હિત કહેનારા તરસ્ય વૃત્તિના લેખકો ઉપર તેઓની કોધની જવાબા વર્ષવા ન પામે એવી શ્રી જગનિયંતા પ્રત્યે શુભેચ્છાપૂર્વક પ્રાર્થના સાથે વિરમવામાં આવે છે.

અમારો ખુલાસો.

આ ઉપરની ટીકા ભણીતા હશેડા ખડાદુર લેખક નારદે કરી છે. અમને આશ્ચર્ય થાય છે કે ખિચારા નારદ સ્વર્ગથી દુનિયા સુધીને લાંબો માર્ગ કાપવા છતાં પોતાની લાકડા લડાવવાની વૃત્તિને કેમ જૂલ્યા નહિ હોય ? ઉપર જણાવેલા ભણીતા સાક્ષર તા.પો. અડાલ-જાએ અસાર સુધી સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં એક બે અનુવાદો શિવાય ખીજ કંઈ સેવા બજાવેલાં અમારી જાણમાં નથી અને ધણા ખરા તો તેમને લેખક તરીકે પશુ ઓળખતા નથી ત્યારે તેઓશ્રી ભણીતા સાક્ષર ક્યાંથી થયા ? શું સાક્ષર ખનરાની અભિલાષાવાળા શ્રીયુત નારદે હાલના મોંઘવારીના વખતમાં સાહિત્યના ખજારમાં સરતે લાવે સાક્ષર નો ખીતાબ આપવાના ઇનરો રાખ્યો છે ? ઓરીજનલ લખનારા,

માનથી ધરાધને ઓડકાર ખાતાં (કારણ કે એમના લખવા મુજબ ધણા લેખકો માન કુધાતુર હોય છે. એ ખિચારા તમ થએલા છે. ફક્ત માન અને પ્રશંસાની મહેજસાજ બૂખ બાકી રહી હશે કે કોણ જાણે કેમ પણ થોડા સમય ઉપર અમારા ઉપર તેમણે તેમનો પક્ષ લેનાર તેમના ચીંથરીઆ માસિકપત્રનો અને નારદના લેખોની પ્રશંસા “પુષ્પહાર” માં છાપવા તેમણે એક ખાનગી પત્ર લખ્યો હતો. અને બદલામાં “પુષ્પહાર” નો સુંદર રીવ્યુ તેમના ચાલુ જમાનામાં લેવા લખ્યું હતું. તેમનો આ પત્ર હવે પછી અમે છાપીશું. “પુષ્પહાર” ની એવી ખોટી પ્રશંસા અમે ઈચ્છતા નહોતા તેમજ શ્રીયુતના લેખે અમને મીઠા વગરના લાગ્યા તેથી અમે તેમની માંગણીનો સ્વાકાર કર્યો નહેતો. આ ઉપરથી વાંચકવર્ગ સાદ જોઈ શકશે કે સંપાદકો ઉપર પોતાના લેખોના વખાણ લખવા આમલ કરનાર નારદ માન કુધાતુર છે કે ‘પુષ્પહાર’ માટે ધરના કાગળ અને ધરની શાહા વાપરી શ્રમ વેઠનાર ‘પુષ્પહાર’ ના લેખકો માન કુધાતુર છે ! તેમાં પણ રા. અંબેસાલ માથેના અંગત પરિચય ઉ રથી અમે જોઈ શક્યા જાએ કે એ બાઈ દેશ અને સમાજની ઉન્નતિ માટે નિઃસ્વાર્થપણે અત્યંત શ્રમ વેઠે છે. આવા લેખકને માન કુધાતુર લખનાર નારદની અધમ વૃત્તિને માટે શું લખવું ? શ્રીયુત નારદ ॥ મગજની સિતલીને માટે અમને બહુજ લાય છે કારણ કે સદ્ગત સાક્ષર રત્ન “કલાપી” જેની વિદ્વતા માટે આખું ગુજરાત અને કાઠીયાવાડ મમર છે તેને શ્રીમાન નારદ ‘મિસ્ટર’ લખે છે અને તા. પો. અગાલજ જેઓ કદાચ લેખક હશે પણ અત્યાર સુધી બીલકુલ અજાણ્યા છે તેમને સાક્ષર બનાવી દે છે. અમને એથી વધારે વધારે આશ્ચર્ય એટલા માટે થાય છે કે

જાલે શ્રીયુત નારદે પોતાના મગજની અવ્યવસ્થીક હાલતમાં ગમે તેમ
 ઓતરી માર્યું પણ “તાપથી પુટે નહીં તેવી ચીમની” ના જનરલ
 પા ઉર્ફે તે પત્રના તંત્રીશ્રી (બાઈ નારદ ! એ તમારા તંત્રી શ્રી
 પણ સાક્ષર હોય તો જણાવજો એટલે હવેથી તેમને સાક્ષર તરીકે
 સંબોધન કરીશું) એ પણ તે છાપતા પહેલા ક્યા ધાંચીને ત્યાંના
 અશ્મા પહેર્યા હશે ? અથવા તેમણે વાંચવાનીજ તરદી નહિ લીધી હોય ?
 (ધરાકીના દબાણને લીધે કે તેમની નેત્ર શક્તિજ મંદ હશે ? અથવા
 તેમણે તેમના સ્નેહી નારદના “તારા કાદરા ને તારોજ દાર”નું સેવન
 કર્યું હશે ?) મગજન જણે પણ ‘પુષ્પહાર’ના તંત્રીને તેની જોખમદારી
 સમજાવનારા નારદના સ્નેહીએ પોતાની જોખમદારીનો
 ખ્યાલ નહિં કર્યો હોય ? બાઈ નારદ અમારા હિતેચ્છુ છે તેમ
 જામે પણ તેમનું હિત ધ્વંષનારાજ છીએ અને તેથીજ અમારી તેમને
 બ્રાહ્મ પૂર્વક બલામણુ છે કે તેમણે કોઈ સારા ડાકટર પાસે તેમના
 મગજની રિયતી તપાસાવવી નહિં તો અમને ભય છે કે થોડાજ
 સમયમાં અમારા વાંચક વર્ગને જાણીતા સ્વતંત્ર કૃતિએ લખનાર લેખક
 નારદનાં ‘મેડ’ થઈ ગયાના સમાચાર આપતાં અમને દીલગીરીના દરી-
 ચામાં ડુબકા ખાવા પડશે. ‘પુષ્પહાર’ ના તંત્રીને તેની જોખમદારી
 સમજાવતાં પહેલાં શ્રીયુત નારદે પોતાના મગજની જોખમ ભરો હાલત
 સમજાવવી ખાસ જરૂર છે.

લેખકનો ખુલાસો.

બાઈશ્રી ચંપકલાલબાઈ,

મારી વાર્તા માટ પ્રગટ થયેલી ટીકા વાંચી તેના સંબંધમાં
 આશો ખુલાસો નીચે મુજબ છે તે યથાવકાશે છાપશે.

“સૌંદર્ય સમાધિ” ના હેડીંગ સાથે વાર્તા બંગાળી બાષામાં એક

જાણીતા વિદ્વાને લખી છે ત્યાર બાદ મરાઠી ભાષામાં એજ મતલબની
એક વાર્તા લખાયલી છે. એ ઉભય વાર્તામાંથી માત્ર કેટલોક આધાર
લઈ મેં તદ્દન નવેસરથી એ વાર્તા લખી છે. બંગાળી ભાષાનું 'સૌંદર્ય
સમાધિ' એ હેડીંગ મને પસંદ પડવાથી મેં કાયમ રાખ્યું હતું. મરાઠી
અને બંગાળીના આધારે લખાયલી મારી વાર્તા અને તા. પો. અડા
લજની "સૌંદર્ય સમાધિ" વચ્ચે માત્ર વાક્ય રચનાનોજ ફેર હોય તે
પછી એ કહેવાત સાક્ષરે એ વાર્તા સ્વતંત્ર રીતે કેમ લખી હતી ?
મને આશા છે કે જાણીતાસાક્ષર અથવા તેમના વગર ફીના વકીલ
નારદ બંનેમાંથી એક પણ આ સંબંધમાં ખુલાસો કરશેજ.

લી. અં. સ. દેસાઈ.

બાળ સુધા.

સુરજક વખતે યા એવા બીજા કોઈ વખતે ઘણી ખરી
ઝીઝીને દૂધ દોગુ નથી એવી ફરીયાદ સાંભળી ખરેખર દયા
ઉત્પન્ન થાય છે અને માનું દુધ કોમળ અમ્યને ન મળવાથી
મરણ થાય છે. એવા પ્રસંગ ન આવે તેટલા સારૂ "બાળ સુધા"
નો ઉપયોગ કરવા. કરાવવા મહેરબાની કરશો, એ વનરપાતના
શ્વિકર તરફથી ફાયદો કરનારા મૂળીયા છે. આને દુધ થયા બાદ
કિમ્મત ૩૦ પ) સત્તાધમે અમારા તરફ મોકલી આપવા લખો:-

કોટલા મહેતા સ્કૂલ માસ્તર.

મું પાટી-પોષ્ટ-જુહારી.

જોટલું પુસ્તક પ્રગટ થયા પછી 'પુષ્પહાર' નો સચિત્ર ખાસ અંક પ્રગટ થતા અનિવાર્ય દીલ થઇ તેથી વાંચકવર્ગ કંઇક નારાજ થયો છતાં એ અંક જોવાથી જોટલો તો જરૂર નિશ્ચય થશે કે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થતા માસિક પત્રોમાં આટલા જાનજનમાં જોટલું આપી શકાય તેથી કંઇક વધુ અમે કરી બતાવ્યું છે. આ અંક સચિત્ર અંક પાંચી ટુંક સમયમાં જ બહાર પડે છે અને હવે પછી તદ્દન નિયમિતજ પ્રગટ કરવાની અમે અમારાથી બને તેટલી વ્યવસ્થા કરી છે. પત્રનો દરેક અંક સચિત્ર પ્રગટ કરતાં કેટલોક સ્થળેથી મંગણી થાય છે પણ આઠકોની હાલ ૥ સંખ્યા અને કાગળો તથા છાપવાના સાહિયની વધતી જતી મેળવારિને લાધે અમે એવું સાહસ કરી શકીએ તેમ નથી છતાં 'પુષ્પહાર' ના બે હજાર આઠકો થાય તો દરેક અંક સચિત્ર કરવા યોગ્યતા અમે કરી શકીએ. જો કે હાલના સમયમાં એમાં અમને માટું સહસ્ર પરવું પડશે પણ અમને મહાનારા વર્ગના સંતોષને ખાતર અમે તેમ કરીશુંજ. આ સંખ્યા પૂર્ણ કરવા માટે અમે અમારાથી બનતા પ્રયત્નો કરીએ છીએ. અને અમારો વાંચક વર્ગ અમને મદદ કરે તો એ કાર્ય કંઇક સહેલું થાય અને પત્રને તુલ્યતાંજ સચિત્ર કરી શકીએ.

પુણ્યદારનાં વિષયો સંબંધમાં કેવો ફરફાર થયો છે તે વાંચકોની જાણ બહાર નથી. આહોકો વધારનારને શ્રમ માટે અમે યથા શક્તિ બહોળા આપીએ છીએ તે માટે આ આંકની નવી ધનામી યોજના જોવાથી સમજણ પડશે. આશા છે કે અમારા આહોકો બંધુઓ જરૂર નવિન આહોકો મેળવી આપી પત્રને સચિત્ર કરવાના પ્રયત્નમાં સહાય કરશેજ. અમારા આહોકોને નવિન આહોકો મેળવવાનું સહેલું થાય તેથી સીલકમાં હશે ત્યાં સધી અમારા આહોકો મારફત થયલા નવિન આહોકોને અમે બેટનું પુસ્તક "શૈલમાળા" આપીશું. આશા છે કે સાચેના કાડમાં બની શકે તેટલા આહોકોના નામ હવે બંધુ જરૂર મોકલાવશે,

વ્યસ્થાપક

સંતાન પાત્ર માટે યોગી મહાત્મા રામદાસજીને. ચમત્કારીક ઈલાજ.

જેઓને સંતાન ન થતાં હોય, અથવા કમુવાવડ થઈ જતી હોય તેઓએ મહાત્મા રામદાસજીની દવાને એક ફળના પાનમાં વીંટી રૂતુના ત્રીજે દિવસે તુલશીના ઝાડ નીચે ઢાટી બીજે દિવસે ઢાટી તેના ત્રણ ભાગ કરી ત્રણ દિવસ ખાવાથી રોગ ત્યા નડતરૂં દુર થઈ ત્રણજ માસમાં સ્ત્રી સર્જવતી બને છે,

વધુ વીગત માટે મળો શ્રી ગણેશ.

મંત્રી—રામ આશમ.

લાવનગર.

પ્રભુ આજ બહેલા આવજો !

રક્ત ગોળા બાનુનો પીમે ઉતરતો પશિમે,
 કંઈ પક્ષીઓ કલરવ કરી ઝાડો મહી છૂપતાં દીસે;
 નાચનાં નયણાં સમા કંઈ તારલાઓ અયમમે,
 પ્રિય ચન્દ્રની ચન્દા રૂઝી, વળી હાસ્ય કરતી સહુ જજો.
 હું સમય એવે હસ્તમાં લઈ પુષ્પહાર ઉભી હતી,
 "અર્પીશ મહારા દેવને" એમ હૃદયમાં વિચારતી;
 પાપાણુની પૂતળા પ્રમાણે બોલતી ના હાલતી,
 "હજી નાથ કેમ નહીં આવીઆ?" એમ હૃદયને હું પૂછતી.
 મમ હૃદય કેરાં યંત્રની ચાવી રહી છે તમ કને,
 એ ચાવી વિશ્વાના હૃદય-તાળું અન્ય કાંઈ બોલી શકે;
 હું સ્વામિની છું ગૃહ તણી પશુ આપ સ્વામી માહયરા,
 શ્રેષ્ઠ જીવન તમ વડે નહીં તો બધુ આ જંગ વૃથા,
 "બહેલો ફરીશ દેવી જરૂર" એમ નિત્ય મુખે બોલતા,
 બીલે સમય આ દિલને વળી અંગ ઘેલાં બની જતાં;
 હાંકતી છાતી અને ના ચિત્ત ક્યાંયે ચોંટવું,
 નામ વિશુ આરામ ના, બસ નાથને દિલ શોધવું.
 વીણા મહીં મેં કર મહીં સંગીતને આલાપવા,
 સ્પર્શતાં એ તારજો, સહુ "દેવ" સ્વર એ કાઢતા;
 પ્રાણુ કહું છું કરગરી ના સ્થિતિ એવી લાવજો,
 સોગન દીં છું આપને, પ્રભુ આજ બહેલા આવજો.

અંબેલાલ સવરામભાઈ દેશાઈ.

ઇનામમાળા.

“પુષ્પહાર” ના આ વર્ષે જે હજાર ગ્રાહકોની સંખ્યા પૂર્ણ કરવા માટેજ આ ઇનામી મેળાનાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે- આ ઇનામી મેળાનામાં અનાર ગ્રાહકોજ દાખલ થઇ શકશે. વધારેલા ગ્રાહકોના લવાજમ વસુલ થયા પછી નાચેના ઇનામો તુરતજ રવાને કરવામાં આવશે. પેટ ખર્ચ ઇનામ મેળવનારે આપવું પડશે.

પુષ્પહારના આઠ ગ્રાહક વધારનારને

પ્રેમની આહુતિ

ગુજરાતના જાણીતા લેખક વસન્તની કલમથી લખાયેલી વીર શૃંગાર અને હાસ્ય રસથી ભરપૂર અત્યુત્તમ ઐતિહાસિક નવલ કથા પૃષ્ઠ ૩૦૦ પાકું બાઈ-ડીંગ.

સોનેરી નામ.

માત્ર ચાર ગ્રાહક વધારનારને

અદ્ભૂત આગબોટ

સમુદ્ર ઉદરમાં રહેલી અદ્ભૂત શક્તિઓનું દર્શન કરાવ
વનારી વૈજ્ઞાનિક નવલકથા. સાંપ્રત મહાયુદ્ધમાં ભાગ લેતી
સખમરીન (જળમાં સચાર કરનારી) નૌકાનું અદ્ભૂત જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન આ નવલ કથાજ છે. પૃષ્ઠ આશરે

૨૫૦ ઉંચા ગ્લેઝડ કાગળે.

માત્ર ત્રણ ગ્રાહકો વધારનારને

રહસ્યમય ડિટેક્ટીવ નવલકથા

પાપ પુંજ

ગુજરાતી પત્રની બેટોના જાણીતા લેખક શ્રીયુત જગનલાલ
નારાયણભાઈ મેશ્રીની કલમથી લખાયેલી આ નવલકથા
અર ક્યાં પછી હાયમાંથી છોડવાનું મમશે નહિ.
પૃષ્ઠ આશરે ૧૫૦ થોડીજ નકલો છે.

ૐ

પ્રેમભંગ

વાવ્યું ગુલાબ ગુણિ બાગ મહી પ્રિતેથી,
 મોહું ક્યો મધુર પાણિ સિંચી પ્રિતેથી,
 આવ્યું રૂડું નવલ રકત-સુપુષ્પ તેને,
 નિરખી ખુશાલિ ઉપજે કરિ સ્પર્શ જેને—(૧)

પ્રેમે ભઈ હૃદય સાથ સુપુષ્પ ચાંપ્યું,
 આશ્ચર્ય ! મોદ બદલે અતિ ઊર આપ્યું.
 તેને રૂડી રચિરતા ત્યજી મ્હાન જોષ,
 હૃષોમિ મેં હિજળતી હૃદયેથી ખોઈ—(૨)

‘મારું—મારું’ વિમલ પુલ આ’ એમ ચિતે કહેતી,
 બાંતી ટાળી સકલ સુખમાં મોદથી મત્ત રહેતી,
 સ્થાપ્યો પહેલાં નવલ ઉમદા પ્રેમ કું બોળિનામાં,
 જાણ્યું ના કે નજીક ધરતાં મ્હાન યાશે જરામાં—(૩)

પોતાની ગુણિ વરતૂ, પ્રાણ થકી પણ પ્રિતી અતી ધારી,
 અપ્રિય તેને યાતાં, સર્વ સ્વી ‘બાલ’ કલ્પના હારી—(૪)

‘બાલકવિ’-જમનગર.

માત્ર છ ગ્રાહક વધારનારને

 મણિલિની

સાહિત્ય સામ્રાટ બાળુ બંદીમયદ્રની કસાયલી કલમથી લખા
યલી સુખોદક નવલકથા, ગયકવાડ સરકારની લાયબ્રેરીઓ
માટે મંજૂર થઇ છે. ઉંચા ઝેઝડ કાગળો પૃષ્ઠ ૨૦૦ સાથે
ઈંગ્લાંડના સુપ્રસિદ્ધ લેખક સેકસપીયરના 'મેકુથેથ' નામે
નાટક ઉપરથી શ્રીયુત નાનાયલુ વસનજીઠકરે ઉપજાવી
કાઢેલા "માલવકેતુ નામે" નામે વીર, અગાર અને
હાસ્ય રસ પુર્ણ નાટક પણ મળશે.

—માત્ર પાંચ ગ્રાહક વધારનારને—

સુરતીલાલ.

બોધદાયક સચિત્ર સમાજીક નવલકથા
અગાઉ મુજબથી પ્રગટ થતા "બીમસેન" અને ગડ
ગડાટ પત્રોના અધિપતિ શ્રીયુત નગીનદાસ મંછારામની
કલમથી લખાયેલી આ નવલ કથામાં સદાની ખરાબી
સ્વાર્થ મિત્રોની કપટજાળ, અર્ધદગ્ધ યુવકોની માઠી
હાલત, કુસંગતથી કમખખતી વિગેરે રસપૂર્ણ સરળ
ભાષામાં "સોળ સુંદર ચિત્રો" સાથે લખાયેલા
છે. પૃષ્ઠ ૩૦૦ ઉપરાંત ઉંચા ઝેઝડ કાગળો પાકુ
બાઈન્ડીંગ અને સોનેરી નામ.

વિદ્યા અને વ્યવહાર.

જે પ્રજા વિદ્યામાં આગળ વધે છે અને વ્યવહારમાં ધંધો ઉદ્યોગ ઉત્સાહથી કરી શકે છે તે પ્રજા દુનીયામાં નામાંકિત નીવડે છે. વિદ્યામાં આગળ વધવું અને ધંધો ઉદ્યોગ ઉત્સાહથી કરવો એ અન્ને બાંધત શરીરની તંદુરસ્તી પુરતું કૌવત અને મગજની શક્તિ એઓના પર આધાર રાખે છે.

તમારા ધ્યાનમાં હોવું જોઈએ કે પ્રખ્યાત આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ કે જે આતંકનિગ્રહ આપધાલયમાં તૈયાર થતા અનેક આપધ રત્નોમાં એક અલૌકીક પ્રકાશ ધરાવતું ઉત્તમમાં ઉત્તમ આપધ રત્ન છે. જેને વગર મૅગ્નેટીસે અસંખ્ય ઉત્તમ સર્ટીફિકેટો મળ્યા છે અને મળતા રહ્યા છે, જે પોતાના ગુણોથી અમૃતની બરોબરી કરે છે અને મનુષ્યને મૃત્યુની હાથમાંથી બચાવી લે છે અને જેનો ફેલાવો દુનીયામાં બધા દેશોમાં તેના ઉત્તમ ચમત્કારને લઈને થઈ રહ્યો છે તે ગોળીઓ શરીરને રોગ અને નબળાઈથી છુટું કરી તંદુરસ્ત બનાવે છે. શરીરમાં પુરતું કૌવત આપે છે અને મગજની શક્તિને મજબૂત કરે છે.

કિમત-ગોળી ૩રની ૫ળી એકનો રૂપિયો ૧ એક

સુરત એજન્ટ.
શા. રા. ઉત્તમરામ ઉમેદરામ
રેશમવાળા આંબાબજાર
સુરત.

વૈદરાશ્રી
મણિરાંદર ગોવિંદભાઈ
માલેક-આતંક નિગ્રહ આપધાલય
જામનગર-કાઠીયાવાડ.

જાણો છો ?

આ આશ્રમમાં હિંદુજાતીનાં ૧૦૦ અનાથ બાળકો
અને અશક્તો હિંદુ વર્ણવ્યવસ્થા પ્રમાણે
પણાતાં હોવાથી આર્થિક સહાયની
ધણીજ જરૂર છે.

૩૧- ૨૦૦) અન્નદાન ખાતે આપી દર વરસે એક દી-
વસ અનાથોને જમાડો, અને નામની
તખતી ચોડાવી અમર નામ કરો.

૩૧. ૨૫) ગૌદાન ખાતે આપી અનાથોને દુધ પાઓ
અને બોડંપર નામ લખાવી યાદગીરી રખાવો.

દરેક જાતનાં દાન લેવાય છે, દરેક વસ્તુના
દાનની જરૂર છે. દરેક દાનની પાવતી મળે છે. એક
રૂપીઓ અને તેથી વધારે આપનારનાં નામ અઠવાડીક
પેપરમાં તથા વાર્ષિક રીપોર્ટમાં પ્રસીદ્ધ થાય છે.

દાન મોકલી રીપોર્ટ મંગાવવા લખો:—

મંત્રા—હિન્દુ અનાયાશ્ર--નડીઆદ.

આ પત્ર સુરત ખપાટીયા ચકલા ૩૫ આવડા ખુ. અ. ના પીસુરત
“જેન” એન્જન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં પ્રભુશંકર નરસેરામ વ્યાસે છાપ્યું
અને ચંપકલાલ ગીરધરલાલ જરીવાલાએ સુરત-મેગમપુરા.
જીલામેદીનાપોળમાં આવેલી “પુષ્પહાર” આશીસપાથી પ્રગટકયું.

મફત !

મફત ! !

તત્કાલ મફત ! ! !

☀️ માત્ર થોડા વખત માટે જ ☀️

સુપ્રસિદ્ધ ગંગા સાહિત્યસમ્રાટ બાબુ અંકિમચંદ્રની વીર,
અંગાર અને હાસ્યરસથી ભરપૂર ઐતિહાસિક નવલકથા.

❖ મુખ્યાલિની ❖

અ./ અત્યુત્તમ નવલકથાનો સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જર લેખક
બાલકવિએ અનુવદ કર્યો છે પુસ્તકમાં આચાર્યનો વિદ્યો-
પદેશ, અદ્ભુત પતિનીતા, દુઃખના ડુંગરો, અગ્ર ધૈર્ય વિગેરે
વિષયો અદ્ભુત રસભરી ભાષામાં લખાયેલા છે. ઉંચા ગ્લેઝ
કાગળો પૃષ્ઠ ૨૦૦ હતાં સાથે —

❖ માત્ર ૧ રૂપિયા ❖

ઈન્ડિયા સુપ્રસિદ્ધ લેખક સેકસપીયરના “મેકબેથ”
નામે અત્યુત્તમ નાટક ઉપરથી શ્રીયુત નારાયણ વસ
નથ ઠંકરુરે અનુવાદ કર્યો છે તે બાર આનાના મૂલ્યનું
નાટક લેટ.

મુખ્ય વિષય : મહાકવિ સેકસપીયરના “મેકબેથ” નાટકનો અનુવાદ.

પુનઃપ્રકાશન માત્ર ૭ આલોકો વધારનારને ઉપરના
બન્ને પુસ્તકો માત્ર થોડા ખર્ચ લઈને તત્કાલ મફત
આપવામાં આવશે. લખો:—મેનેજર પુનઃપ્રકાશન સુરત.

